

Az emberi alkalom

(Meditáció és vallomás)

„Szerelmes próza egy férfihez” — szürke, irtóztatóan terjengős betétekkel — nem visszataszító? Az esszében a kopogó logika persze olykor túsarkú cipőt vesz föl s kelően riszálva siet a járdán, hogy a megfáradtak, de a kiégettek is odakapják fejüket. Az volna az ingerlő, kihívó, hogy a kést díszes tokba rejtjük s a józanító egybe-mosódottat, akár az ünnepi eget — fölgirlandozzuk tűzijátékokkal? Igen, az ólom-homályú égboltot — mint valami karácsonyfát — teleggattjuk díszainkkal, így terjesztjük ki fantáziánk hatalmát a „földön-túlra” is.

Nem tagadhatjuk az ember, a társadalom *eufémikus* (díszítő, szépbe öltöztető) *világszellemét* (amit *időszellemnek*, *történelmi szellemnek* is hívhatunk). Am — akár a *vetésforgó* — *kakofémikus korszakok* következnek erre, amikor a díszeket letépik, meztelenítés jön vagy puritánság, olykor éppen rongyokba öltöztetés. Az eufémikus korokban is él a kakofémikus, csak lappang, netán gerillaharcot vív, és persze nem uralkodik. Kisebbségben van. Meglehet ilyen szempontból nézni a történelmi, műveltségtörténeti korszakokat. A nagy stílusáramlatokat. Am az eszmék históriáját, a vallások, hitkek életét is. Ki tagadná, hogy a reformáció kakofémikus kor a katolicizmus idejéhez mérve, amely viszont megint egyszerűsödés a görög-római mítoszhoz képest? S ki ne látná át, hogy a szatirikus szellem mindig a kakofémikus kor előhírnöke az uralkodóan eufémikus társadalomban. Am azt is látnunk kell, hogy az oly sokszor *inkognitós szellem* az esztétikai Sikamlósban leli boldogulását: *a szellemi kacérban*, mely nem engedi magát megragadni, csupán futólag érinteni s máris száll tovább. S azt is éreznünk muszáj, hogy eme Sikamlós — meglehet — az egész esztétika központi kategóriája. (Vagy nemcsak az övé?) Mert ha a művészetben nem lenne többértelműség, némi homály is, sejtelem, tehát nemcsak nyitottság, de némi zártság is, lebegő titok, fenségesség leple, fátyolos filozófia — legbensőségesebb természetétől fosztanánk meg. *Talleyrand* (?) mondta: a nyelv arra való, hogy gondolatunkat elleplezzük. Ő csak a diplomáciára értette. Mi másra is: a nyelv, a stílus nemcsak a kitárulkozás, ám a rejtgetetés, nemcsak a kifejezés, de a titok nyelve is. Nemcsak anyanyelvi beszéd van, hanem anyanyelvi hallgatás, *elhallgatás* is. Az anyanyelv fényével egyenlő értékű az anyanyelv sejtelmes homálya is. A szellemet ettől az *esélyétől* nem szabad megfosztanunk. Nagy badarság, önlefejezés lenne! Írjunk csak parabolákat is! Esélye ez is az igazmondásnak. Mindig „ahogy lehet” — maximálisan. A szellemben mindig is volt némi *paranoidság*. Különben nem találta volna ki az allúziós kifejezést, a fabulákat, az allegóriát, és a többi. A halált megvető szellem, az elszánt konzekvencia megtanult félni is. Nemcsak fojtogatta — táplálta is ez a félelem. A boldog népeknek nincs történelmük, mondták. Én azt kérdezném: de hol és mikor éltek boldog népek? „Mondd az igazat!” — szól az apa gyermekéhez. „Mondd az igazat!” — így a társadalom java az íróhoz. Am bizonyos ügyész és vizsgálóbíró is ugyanezt mondja annak az ártatlannak, akit bűnösként szeretne elítélni: „Mondd az igazat!” A bármi áron való igazmondásból nem szabad kultuszt csinálni! Az én etikám parancsa ez: *nézd meg, kinek mondd meg az igazat*. Az említett vizsgálóbíró ugyanis az igazságon azt érti: igaz mindaz, amit ő akar, amit ő képvisel. „Költő hazudj, de rajt’ ne fogjanak” — fogalmazza meg *Arany Jánosunk* a régi mondást. Nem vettük még észre, hogy épp az a művészet hazudik, amely mindenképpen, a legaprólékosabban igazat akar mondani? Mert ez végül is nem lesz művészet, tehát *művészetnek kell hazudnia magát*. A legrészletezőbb naturalizmus a leghazugabb, mert ő életnek hazudja magát, holott tudjuk, nincs az a

hajszálvonalas részletezés, amely az életet követni tudná! Nincs az az alapos dokumentum, amelyhez még ne tehetnénk valamit. Arról nem is beszélve, hogy jelen van benne a kiválasztás, beállítás, csoportosítás, a hangsúlyosság, ami egy csapásra elhessenti az objektívítás illúzióját. *Albátor* művek mindig is születtek. Mintha a cirkuszban halálugráskor mi nézők csak annyit látnánk, hogy a trapéz akrobatája ellendíti magát, ugrik, és nem vennénk észre az alullevő, szinte *láthatatlan* védőhálót. Nekünk mindenekelőtt a művészet igazságát kell keresnünk. Ez pedig felteszi: *legyen benne művünkben az a félelem is, amellyel írtuk*. Persze, lappangón és ne látványos fogvagyogatással, mert ez ismét egy csipetnyi hazugság volna. Ugyanis, aki nagyon erősen fél — az önvédelemből leplezi is félelmét, mert tudja: a szorongót bátrabban támadja meg a pimasz szellem, az elnyelni akaró, a hódító. A látványosan féltő gyanússá válhat. Jól kell leplezni a hazugságot, nehogy bekebelezzenek! A farkas és a bárány meséjében a farkas csak akkor dicsérné meg a bárányt igazmondásáért, ha a balgatag és hiszékeny állat elfogadná a képtelent: igenis, ő, aki a hegyipatak partján lejjebb áll, mint a farkas — ő zavarta fel annak ivóvizét. Mintha a folyók visszafelé, hegyre föl folynának. A farkas tehát a képtelen elfogadását tartaná „igazmondásnak”. Ám ebből a jövőző farkasai nem esznek!

Nem kisebb dologra kell tehát vállalkoznunk, mint az *igazság elbitorlításának vizsgálatára*. „Lelepleznek” bennünket, megszólítanak? Így is, úgy is megszólítanak. Hogy ki-mik? Hát a prudéria, az álszentség, irigység, ostobaság, érdek és a lélek pestise: a rágalom. Épp ezért kell vállalnunk, mert különben könnyen úgy járhatunk, mint az egyszere szamaras ember, meg a fia, akik mindenki szája íze szerint próbáltak cselekedni s végül ők cipelték hátukon a csacsit, ám még így sem kerülhették el a megvető mosolyt: lám, van egy szamaruk s ahelyett, hogy ők ülnének rajta, inkább cipelik!

Nekem is vállalom kell e meditatív vallomásban, episztolában a fölírt címet. Mert *mi, emberek alkalom vagyunk egymásnak*, vagy alkalom is, még ha ezt álszerelemből nem is vallanánk be.

A „szerelmes prózával” kezdem tehát. Lássuk előbb, milyen vagy Te, hogy azután kellően sokat beszéljek Mi-Magunkról, a Világról, ahogyan én látom. Mert — s ezt Te tudod a legjobban — a minden konzekvenciát vállaló gondolkodásnál nincs nagyobb szabadságunk. S ha ez találkozik a külvilág megértésével, ám legalábbis türelmével — akkor ez szabadságunk felső foka.

Milyen is vagy Te, szerelmes Barátom?

Karó nélkül is egyenes. Karó nélkül is fölfelé. Természeted szabad, rózsza vagy — futó. Az élet ad néked falat, tetőt, kerítést, oszlopot, nem karót állítottak melléd, hogy egyengessen vagy visszatartson. Hatalom vagy, de szűz, hatalom, de kiszolgáltatott. Törékeny, szép szellem, melyet azonban ha bárki összetörne, hatalmas zaj támadna a lélek és ráció porcelánboltjában. S akkor a tapintatlan elefántnak, az ormótlan erőszaknak e csörömpölés előtt be kellene dagnia fülét s cserepektől vérző talpával nem jutna messzire a menekülésben. A Jó vagy, de ama kenyér jósága ez, mely nem mindig tudja: legalábbis karéjban kell adnia-szétosztania magát, mert a morzsák nem hozzák inyünkre a nagy egész ízét. A morzsákat sokfélék és sokfelé hordják s Te nem ösmerhetsz mindenféle hangyát, hogy melyik öldöklő vagy csak földtűrő, szorgalmatos. Vigyázz hát kenyértestedre, szerelmes Barátom! Szigorúbb Krisztusoknak kell lennünk. Az „ez az én testem... egyétek” helyett azt kell mondanunk: „egyék, mert etetik pedig mindazok...”

Szépnek s jónak ím, neveztelek. Neveztelek hát Szerencsétlennek is.

Szerencsétlen, hova utaztál? Félálom Országba. Oda születél, ahol túl gyakran importálták a szellemet. Ritkábban: mélylelkű, okos és hasznos vándorok, sűrűbben: ügyeslábú utazgatók. De oda is születél, én drága Barátom, ahol — végre! — ki nyílnak már a szem. És ez a Te műved is, és ezt én mondom Neked, a „sehonnai”, aki régebb óta úgy vagyok magyar, ahogy Rousseau Genfben francia volt, én, aki büszkén vállaltam eme „öröklött” státuszt, mert ha már egyszer így történt, így történhetett tudom s akarom is tudni: ha nem vállalnám helyzetemet, mivoltomat, úgy

is eszembe juttatná a mindennapi, betevő pimaszság. Gondolhatod: ha panaszkodó természet lettem volna, az út simábban terülne elém. Mégha nem is „terülj asztalkám” módra. Ám óvjon isten bárkit a panasszal szerzett sikerektől! Aki sajnálatja magát, könnyen megunjukák, mert önzéssel szemben keljfeljancsiként ugrik talpra a másik önzés. Az ember sem gazdagságával, se koldus voltával ne hivalkodjék. Ma már látom: azzal sem kell törődni, ha nyomunkba úgy tódul a mérges híresztelés, mint testünk helyére szemétdombon járván, a bűzös levegő. Mi már új barátságokat nehezen kötünk, talán elő se fordul. Éghajlattól megmeredt nyakunkban ropog az idő, nem tudunk könnyedén jobbra-balra forgolódni. Ám annál szentebbnek tűnik a megpróbált barátság. Annál értékesebb — és vigaszunk, fogódzónk, reményünk ez a sodródó világban. A mi frissebb nemzedékeink nem engedhetnek meg — úgymond — a „hatalmi harcot” egymás között. A közelmúltak véres mementói intenek erre!

Ám hadd faggassalak tovább: ki adott Te alád lovat és nyerget, ki adott? Régi, műremekballadád szavaival:

Boros Anna bársony-nyereg...

Igen, a néhány etnikumból jóvá- és egygyérett nép adott alád, alánk — *frissítvén* — váltott lovakat. E balladától nagyszerű szabadversedig, az agitációtól a meditációig hatalmas és maradandó az ív. S bár óriási, Te mégis Te maradtál, önmagad variánsait adtad. S nálad minden fejlődés, változás oly természetes volt, annyira belőled következő, hogy ez a hasonlat jut eszembe: a sokrétegű, gazdag földet látva nem csodálkozom, hogy a belőle felbuzgó, indulatos víz minden rétegből hoz magával néhány komor vagy csillámló szemcsét.

Éppen így lehettél a Ritka Szellemek oly gyér soraiban az egyik első, aki viharok után a falvak, városok, országok, a föld felett meglátta az emberiség, s az univerzum zászlaját: a fölsejle és lehetséges szivárványt. Te ki tudtad kerülni a cupogó, duhajszagú *provincializmus* szellemmarasztó sarát. A rekedt és lihegő demagógiát, az állig begombolt dogmauniformist. S azt is, amit — mindmáig nem kellően tisztázott szóval — *nacionalizmusnak* neveznek. S amelynek vádoló címkéjét megint mások — történelmünk nagy idejében nézve — érdekből, lapításból vagy fajankóságból, netán tragikus dilemmától szorongatva hagyták magukon száradni, akkor is, ha nem volt vagy nem volt épp annyi vaj a fejükön. Némely ember hagyja magából kivesszni — felszámoltatni — az egészséges önvédelmi ösztönt, amely még egy rablogyilkosnak is természetadta joga, hát még az ártatlannak vagy félig-meddig vétkeseknek. Ismét az önsatnyítás, önleszerelés modusainál vagyunk.

Nagyon is jól tudtad, hogy a nemzeti gyűlölködés nagy és ártó veszély s nemcsak arra, akit gyűlölnék, hanem arra nézve is, aki gyűlöl. Mert a gyűlölet ez annak egész apparátusa lekötő és szétzilálja az alkotás, a munka energiáit. A gyűlölet, ez az izzó szemű, gyilkos önzés ugyanis minden más népet ingerel: sok ellensége serken. A gyűlölet a gyűlölködőt elvakítja, könnyebb lesz elbánni vele, mint ahogy a dürrögő fajdkakast is jobban puskavégre lehet kapni, mert se lát, se hall saját szerelmes hangjától. Kődös, vérben forgó szemmel nem láthatunk árnyalatokat. A színes, változatos létezésből összeszűkült szemmel aligha veszünk észre valamit. A gyűlölet a gyűlöletet pedig örökös menekülésbe, lappangásba taszítja, melyben az értékek szintén nem kaphatják meg természetes körvonalukat. A gyűlölettől menekülő hajlamos lesz betegesen fölnagyítani a legkisebb veszélyt, ott is gyanakszik, ahol nem kéne. Ő maga is agresszívvé válhat. Mindez képpen elbeszélve: láthattunk olyan börtönört, aki reggeltől estig rabjára vigyázott. Még könnyűzenét se hallgathat a rádióból, nehogy rabja is részesüljön az élvezetből. Önmagát is meg kell fosztania, hogy a másikat megfoszthassa. A büntető is büntetetté válik. Bizonny még sportújságot se böngész, nehogy a figyelmét valami is elvonja feladatától. Ha pedig végre hazatérhet — úgy alszik, mint a tuskó. Ám nézzük a rab oldaláról: ő sem tud semmi mással foglalkozni, csak a rabság gondolatával. Vagy a szökés jár a fejében, vagy pedig *nosztalgikus létezésbe* (belső szökésbe) kényszerül. Reális érzékét elveszíti s könnyen megtörténhet, hogy szabadulása után irreális színben látja a világot, netán semmi más nem hajtja, csak a bosszúszomj. Lenézi mindazokat, akik nem járták

meg a poklot, így a másféle értékek iránt érzéketlenné válik. Természetesen mi itt az ártatlanul elítéltről, vagy egy félig vétkesről szóltunk.

Láttuk fentebb: a gyűlölködés még az ember szabadidejébe is be-beteszi a csizmáját.

Am éppolyan jól tudod, tudtad Te azt is, hogy amint egy szép nőre csak azért, mert szép — bárki ráfoghatja, hogy szajha, hisz túl sokan versengenek kegyeiért, míg eme petyhüdő, irigységüktől még rútabb perszónák petrezselymet árulnak a világtörténelmi karneválon — ugyanígy *nemzetgyűlöletet* kenhetnek arra is, aki pedig semmi mást nem cselekszik, mint foggal-körömmel védi a maga természetes, minden embert megillető — elemi! — jogait.

A cél tehát olyan józan, kiegyensúlyozott *értelmezésrendszert* megalkotni, amelyben a fogalmakkal való visszaélés, a pejoratív ítélkezés, értékelés és interpretáció csoportkiszajátítása nem fordulhat elő. Hajdanában a „szent szövegeket” csak a szerzetesek, egyházatyák értelmezheték. Az értelmezés nem privilégium többé! *A cél: a társadalmi össz bizalmat kötelezően olyan nagy etikai tőkének felfogni, amelyből senki sem tulajdoníthat el jogtalanul több részt, mint amennyi belőle a közösség szavazata alapján megilleti.* A társadalom minden tagja nem ismerheti egymást. *Bizalomlánc* által vagyunk összekötve. Én megbízom benne, akit ismerek, ő meg a másokban, akit ismer stb. Ezért kell annyira vigyázni a láncszemekre.

Éppolyan jól tudod Te is, akárcsak én, hogy a faji, vallási és egyéb *előítéletek* — e bizalmatlanságlánc — mellett a szűkebben vett politikai előítéletek, a rágalomnak való hiteltadás mennyi életet tört kettőbe. S azt is, hogy a szellem más terrénján, az esztétikai és a „tudományos” előítéletek töltötték be ugyanezt a szerepet. Ilyen előítélet-maradványnak tartom én például az olykori idegenkedést a groteszk-abszurdoidtól vagy a parabolisztikus ábrázolástól. Furcsa azonban az a következetlenség, amellyel másfelől bizonyos valóban haladó régebbi szerzők (például *Brecht*) esetében némelyek hajlamosak eltekinteni a parabolisztikus, modelláló vagy éppen tézisdramaiságtól. Ezzel óhatatlanul sugallják, hogy a parabolisztikusság érvényessége csak bizonyos korok, szerzők „privilegiuma”. Ami természetesen legalább annyira „tudományon-túli” badarság, mint amennyire veszélyes az alkotói élet sokféleségére, frissességére, tehát mindenképpen nyomorító, szűrkítő tendencia. Másfelől veszélyes azért is, mert olyasféle gyanakvást szülhet, amelyet — hál’ istennek — napjainkra társadalmunknak jórészt sikerült legyűrnie. E gyanakvás lényege: a parabola esetleges negatív ítélkezése kiterjeszhető *minden* társadalomra. Szembe kell néznünk ezzel az állítással, hiszen erről nemigen szokás túl sokat beszélni. A *veszély* megítélése is benne van a tragikumban, komikumban. A parabolisztikumot valójában úgy kell nézni, mint ami többnyire egy *happy end nélküli mese*. Figyelmeztető. Márpedig tudjuk: a mesénél sohasem vetődik fel, hogy a boszorka, miért csak gonosz, miért nincs benne valami kellemes vonás is. A hétfejű sárkány hét feje közül legalább három, lángok helyett, miért nem narancsszörpöt fúj ki orrán-szájában. A baj tehát az, hogy egy *par excellence* fantázia-modust — az úgymond — realista műveknek kijáró aggályoskodással szemlélnék. A durva egyszerűsítésnek ez a formája még az ötvenes évek személyt kultikusan tekintő esztétikai érájából ittfelajított nézőszög. Majdnem olyan ez, mintha valami túllihegő emberközpontúságtól indítatva egy csendélettől is számon kérném az emberi alak jelenlétének hiányát. S ha már erről az elmúlt korszakról esik szó, hadd említem meg: mi jól tudjuk: a személyi kultusz (az akkor *egész* néptől elért reális, nagy eredményektől most eltekintve is) szövödményesebb dolog, semmint kurtán el lehetne intézni. *Többek között* a „kettőn áll a vásár” probléma is felvetődik. Isten sem maradhatott volna fenn a hitvilágban, ha az embereknek *valamiért* nem lett volna előnyös a benne való hit, az Isten imádata. Ennek az *előnyösségnek* a fokát, minőségét meg lehet ugyan vizsgálni, de azt tagadni, hogy ez a szempont jelen volt s hogy ezt a kort valamiként mégis előnyös-ként értékelték az emberek — vaksíság lenne. Előbb el kell fogadnom, hogy azután tagadhasak valamit. A tudatlan, elnyomott népek inkább van mentsége, mint a tudatosnak, műveltnék.

Visszatérve az értelmezés demokráciájára. Hogy ma már Magyarországon a tudományos józanság lehet a legfőbb hangadó, az árnyalódó, gazdagodó szocialista demokrácia s hogy az értékek interpretációja nem privilégium többé, legfőnnebb egyre szűkülő kicsiny körben — abban az egész történelem fejlődésért vívott harcával, a régebbi nemzedékek, forradalmi és haladó mozgalmak annyi halott és ma is élő hő-sével, kiválóságával *együtt* a mi újabb nemzedékeinknek is — talán nem is jelen-téktelen — szerepe volt és van. S Te ott állsz nemzedékeink legelső soraiban. Egyike vagy azoknak, akik ma nálunk, irodalmunkban legjobban tudják, mi a népünk s a más, szomszédos vagy távoli népek érdeke. S azt is: mi és mennyi ebben az egészen közös, a valóban mindenkire egyaránt érvényes, és hol vannak árnyalatnyi vagy ennél kontúrosabb eltérések. Világos számodra: az érdekeket *egyeztetni* kell. A *helyi időszámítás* kikerülhetetlen, ám jól kell ösmernünk, méltányolnunk a *közös időszá-mítást* is. Pontosan kell tudnunk, hogy ha nálunk hajnal — hány óra van a tengeren túl, Európában vagy más földrészekben. *Einsteinék* óta tisztán tudjuk: a gravitá-ció hat a *mért időre*, a gravitációtól való távolodás is. Sajátos idők vannak, eltérések.

Van a falamon egy kakukkos óra. Ösmerem természetét, szeszélyeit, tudom, hogy siet, és mégis szeretem ezt az órát. Nemcsak, mert anyámtól kaptam, hanem mert otthonom részévé válhatott. Pillantásaim e meghittség ölébe futnak. Olykor egészen kiszámíthatatlan okból megáll, csökönnyös, mint egy öszvér, máskor megindul, de siet. Mégsem dobnám ki semmi pénzért, hiszen nemcsak szép, de még hasznos is: sietésével engem siettet. Ha viszont megáll — némaságával arra ösztönöz, sarkall, hogy valahonnan megtudjam a pontos időt. Ám ha késne — azt is tudnám róla. Akkor ezt a késést beleszámítva igazítanám hozzá életrendemet. Óram természetét megtapasztaltam tehát, az „átszámítás” csupán néhány pillanatomat veszi igénybe: észjárásom is hozzászókött. Akárcsak a más és más számrendszerekben, mértékegységekben gondolkodók agya. A más és más írásjelek olvasói. Óramra nézve szinte ösztönösen adok hozzá vagy vonok le belőle annyit, amennyit késik vagy siet. (Ám így vagyunk a történelem nagy idejét tekintve is, ezt a *helyi* történiakkal egybe-veve. Tudom, hogy a polgárosodás nálunk késik, vagy — a művészetben — a szim-bolizmus Kelet-Európában az egykori információgyorsaság kezdetlegesebb volta miatt nem egészen egyidejű a franciával stb.) Az „egyetemes” tehát megmarad annak, amihez a *lokálist* mérem, viszonyítom. De ha egészen mélyre akarok menni e kér-désben, rá kell jönnöm: *mért idő* (s nem a *filozófiai idő*) értelemben *nincs is egye-temes idő, csak mindig konkrét időpontokat mérek más, szintén nagyon konkrét idő-pontokhoz*. „Konkrétan” egyetemes időről csak akkor beszélhetnék, ha mondjuk minden országban kilenc óra volna, kivéve az én hazámat, ahol is — tesztem azt — tízet vagy nyolcat ütne az óra. De mivel időzónák vannak, s „minden inerciarend-szernek saját ideje van”, hogy immár felvállaljuk a relativitáselmélet szakszavait is — ilyen *konkrétan* egyetemes időről nem beszélhetünk. Ugyanez vonatkozik az egye-temes (a világtörténelem) idejére, a fejlődés idejére is. A világ egyik pontján kínai császárság van, amikor Franciaországban polgári köztársaság. Két földrajzi ponton levő különböző fejlettségi fokot persze *lényegében* egy szintre lehet hozni, tehát utol tudja érni az elmaradt a másikat, ám a *megkésettség* eltüntetésére tett erőfeszítés mint *sajátosság* megmarad, mint ahogy amott is megőrződik mint sajátosság — a *megelőzés*. A megtett történelmi út jellege, a résztvevők *átszínezik*, átárnyalják az azonos fejlettségeket is. Az „egyetemes” tehát absztrakció, amellyel lehet élni, de vele visszaélni is. Egyetemeség annyit, mint egynek temérdek variánsa.

Nézzük csak, mit veszítenék, ha a kakukkos órát eldobnám, odaajándékoz-nám, netán ellopják tőlem. Látszólag alig, valójában komoly károsodás érne. Nem csupán az anyagi értéke veszne el, vagyis az a még benne levő használati érték, amely azt mutatja: még ennyi és ennyi energia fekszik benne, hogy az időt mutassa. (Ugyanígy viselkednek — szerintem — a nagy történelmi művészeti stílusok is. Bizo-nyos korokban megint rájönnek, hogy a régi stílusokban még rejtetik annyi és olyan energia, amely képes új tartalmakat hordozni. Ezt nevezzük *vetésforgó-fejlődésnek*. Különböen nem bukkanhatna föl a reneszánszban az ókor kultusza stb. A korok fel-

fedezik a maguk számára a régebbi korok vívmányait mint metaforákat, jelképeket. Ezáltal nem csupán kiüritik és újra töltik ezeket a „formákat” vagy modellszerűségeket tartalommal, hanem egyben azt is bizonyítják, hogy vannak *időtálló s megismételésre alkalmas modusok*, amelyek részint kikerülhetetlenek is, mert előnyösek: a szükségleteket képesek kielégíteni. A *klasszikus érték* így a *tartós* szoros szinonimája lesz.)

Vissza a kakukkos óránkhoz! Mit veszítenénk vele továbbá: emlékeim egy részét is. Egy mindig élémbeugró fontos mementót. Mert ezt az órát bámulva nemcsak a jelen idő bukkan fel előttem, hanem a múlt is. Eszembe jutnak a régi jó órásmesterek, példás türelmük, kezügyességük stb. Figyelmeztet arra is, hogy *valami kézbe születtem* bele, amelyről én eddig nem tehettem. De mostantól fogva igen — testi, szellemi növekedésem, gyarapodásom arányában. Ám eszembe jut az óráról a feladat: ez a *beleszületettség* azt is jelenti most már, hogy *egy sajátos, szubjektív időszámítás* született általam, amelyet mindig egyeztetnem kell a készen kapott időszámítással, a közösségével. Ez az óra eszembe villantja a családot, a körülményt, amelyek között kaptam vagy vásároltam. Felmerülnek a hozzáfűződő személyek, események. Jó látnom. Megnyugtató vagy felkavar. Ám ha ez a nyugalom vagy lélekfelkavarás nem lenne számomra valamilyen okból *jó* — bizonyosan rég megváltam volna tőle. Ez az óra valami állandóságot sugall. Bizonyosságot a szétszórtságban, a Nagy Diffúzióban. Valamilyen távoli koordináta origópontja s gyűjtőlencséje lesz. Tölcsérszerűen adagol. Konvergenciapontja lesz asszociációimnak, másrészt tőle futnak el — mint *szórólencse* által — képzettársításaim. Éppúgy, mint ahogy konvergenciapontja az irodalmi nyelv a nemzeti nyelv rétegeinek (tájnyelv, zsargon stb.) s mint ahogy egy párt konvergenciapontja — mondjuk — a *sokféle* dolgozónak, vagy amiként a nemzet konvergenciapontja az osztályoknak, tájegységeknek, különböző vallásúaknak, férfiaknak, nőknek, gyermekeknek stb. Magasabb perspektíva, összetartás, összehajlás. (Épp az anyanyelv által mindenekelőtt. Itt a nyelvet tág értelemben mint a meghittebb összetartozás történelmileg kialakult jelrendszerét értjük.) Ez az óra magához rántja képzettársításaimat, mint valami mágnes. Mint ahogy az anyanyelv is *befogadja a jövevényszavakat*, magához rántja s alakítja, magához hasonítja. Minél több származéksztól szül a jövevényszó, annál organikusabban anyanyelvi lesz. (Mint ahogy az etnikai asszimilációban is fontos a jó, frissítő vérkeveredés, és minél több minden származik még belőle, például név- és vallásátvétel stb., annál teljesebb lesz az asszimiláció. Annál irreverzibilisebb.)

Az is eszünkbe jut erről az óráról, hogy noha régi, múltbeli, mégis képes a jelen időt, a jelen perceit mutatni. Mint ahogy a már emlegetett újra „felvett” régi stílusok is képesek a jelen problémáit meg- és felmutatni. Ennek a múltbeli órának sietése, késése is jelenbeli. Ha vennék helyette egy vadonatúj órát, az csak a jelen pillanatra figyelmeztetne s nem mutatná, nem juttatná eszembe a múlt időt is. A változást és a maradandóságot. Ez a vadonatúj óra arra indítana, hogy valamivel szabványosabb, *uniformizáltabb* létezésbe csöppenjek. Egy számomra színtelenebbé, kevésbé változatosba. Egy típusóra csak akkor lesz számomra meghitt, ha legalább a szíja más, és a karcolások, horpadások rajta jelzik: nemcsak birtokom, de bensőségességem birtoka is. Meghitt javammá lesz így. Ahogyan az anyanyelvvvel is vagyunk. Vagy a lábunkhoz-testünkhöz szoktatott, „betört” cipővel, ruhával. Nem érezzük feszélyezőnek. (Nem véletlen, hogy már a mítoszban is akkora *büntetés volt az anyanyelv elvesztése*. Hermész is ezzel bünteti az embereket. A bibliai Isten: bábeli nyelvzavarral. Ám egyénre szabottan is komoly büntetés a *nyelvetvesztés*. A sajátos kifejezés elvesztése. Ékhót azzal büntetik, hogy csupán *ismételni* tudja, amit Narkisszosz mond: így alkotnak ők ketten *kétszemélyes Bábelt*. Ékhó nem tudja elmondani a sajátját, szavai pusztá, üres visszhangjai a Narkisszoszének. Nincs polémialehetőség, tehát élet: minden „áll”. Ezzel Narkisszosz is veszít. *Talán nem szeretne saját képébe, ha Ékhóval kicserélhetné gondolatait*. Ám a nimfa részéről semmi más nem kap, mint a saját gondolatainak unalmas ismétlését. Narkisszosz így az Ékhóban visszhangzó sajátmagától menekülve szeret bele arcmásába a vízben. Pusztulásá-

ban a végzettragédia örök dilemmatikus helyzete lappang. Fut magától, Ékhó tőle vett szavaitól — s azt hiszi: az az ember ott a tóban valami idegen, ha már az ő vonzalmára méltó. Narkisszosz egy idegent szeretett, nem tudhatta, hogy önmagát szereti. Vagy pedig: önmagában a más, a nem ismert szépséget. Önmagában a meglepést szerette. Innen is látszik: mekkora veszély, ha nem tudatosul sajátosságunk, önismeretünk nem józan. Ékhó sorsa pedig arra int: aki elveszti egyéniségét, méltóságát, specifikumait, sajátos tartalmait, annak szerelme is viszonzatlan marad s a része megvetés, mert a szajkónál többet aligha ér. Elveszítette varázserejét, ami éppen változatos szavában lett volna, mert ez kihívja a fiú vonzódását. Mert a fiú azt hihette — könnyen elveszitheti, tehát magához kötötte volna. Ám aki ennyire egy vele — annak elvesztésétől nem fél, s mivel unja is — menekül. Ám ha nem is menekül — valaki mászt keres, aki méltó hozzá. Így lel saját arcmására a vízben. Ami megfoghatatlan. Sikamlós. Tünekény. Egyszerre szimbóluma lehet ez annak, hogy nem lehet lemásolni a történelmi s egyéni létezés modulusait és annak, hogy a teljes önmagunkba fordulás mennyire önszerű! Pügmalión, ki saját szobrába szeret — már egy „enyhébb”, nem végletes Narkisszosz — így bizonyos források szerint boldog a házassága.)

Tudom ugyan, hogy az újonnan vásárolt modern óra majdanában szintén öreg óra lesz, ám azt is sejtem: ez sokkal inkább már csak a gyermekeim, unokáim számára jelentheti ugyanazt, amit nékem most ez a kakukkos óra. Épp azért, mert ők „együtt nőnek fel” vele.

Drága Barátom, hadd mondok el Neked egy ideillő emlékemet, lehet, még nem meséltem. Kolozsváron, még „bolyaista” koromban künnlakó voltam. Lakásom egy udvari szobácska, valaha mosókonyha lehetett. Ezt az időszakot — már nem tudom miből-mitől inspirálódva — a „relatív zoknikorszaknak” kereszteltem. Hogy miért? Nem lévén rendez mosási lehetőség, idő, no meg — ne széptegessük — kedv, türelem se igen, a levetett zoknikat sorba raktam a szekrény mellé, bizonyos könyvcsomókhöz. Ügyeltem arra, hogy a régebben levetett zoknik olyan könyvek mellé kerüljenek, amelyeket hamarabb kell elolvasnom. (Íme, itt is a régebbi mint „frissen” időszzerű.) Így tehát kialakítottam egy magánhasználatú jelrendszert, egy időszámítást, amelynek kulcsát csak én ismertem. Ám, ha jobban megfigyeljük ennek a sajátos jelrendszernek az alapján egy régebbi (hagyományos) kritérium, tapasztalat lappangott. A „kezünk ügyébe eső dolgok” — időben is első dolgok kell hogy legyenek. Az alma a fájától túl messze nem eshet csak viharban. A sürgetőbb könyveket tehát közelebb helyeztem magamhoz s a régebbi zoknit ezek mellé. Mi volna alapvetőbb dolog e létezésben, mint az, hogy a tőzsomszédságunkban levő dolgokat nem repülhetjük át, hogy mindenekeelőtt ezekkel muszáj számolnunk, velük kell tisztáznunk viszonyainkat, rendbehozni ismereteinket. A közeli megismeréséhez kell vonzódnom, hogy majd a távolsági megismerés is lehetővé váljék. Reálisabbá. Ha a szomszéd emberrel nem vagyok jóba — bármilyen baj esetén ahelyett, hogy segítségemre jönné — ellenem fordulhat. A legtávolabbi ismerőseimtől, még ha a jószándék meg is van, nem kaphatok gyors segítő kezet, hiszen mire ideérnek, leég a házam. A szomszédal kell tisztáznom, rendeznem viszonyomat s csak azután a távoliakkal. Illetve: legalábbis — egyidejűleg. Honnan építjük a hidat? Nem a túlsó partról, ahol nem állunk, hanem innen, ahol megvetettük a lábunkat. Az induktivitás (mint kezünk ügyébe esés) itt is adva van. A perspektívizsgálat csak ezután.

Vissza a zoknikhoz. Mármost mi volt bennük a relativitás? Az, hogy amikor tiszta zoknim véletlenül egy sem volt már, frissen mosott pedig még nem — elővettem a régiségi sorrendbe rakott zoknit, mint olyat, amely relative fölvehető, mondjuk, egy délelőttre. Aztán egyszer, amikor haza jövök (haza? — lám ezt mégis így mondjuk, mert ebben is ott a vágyunk, hogy legyen otthonunk, hazánk, ha nincs is), mit látok: a háziasszony minden könyvemet „elrendezte”. (!) A zoknikat pedig kupacba rakta egy újságpapírra. Felborult, odalett az én időszámításom! Ó jószándékkal azt hitte: rendet csinál, engem viszont a legnagyobb káoszba taszított! Mert ez a látszólagos zűrzavar, ez a heterogénnek látszó halmaz mégis az *enyém* volt: az

én észjárásomat követte, az én kezem nyomát viselte! Az én memóriám szülötteként az én memóriámat utánozta, ismételte. Ki ne látná, hogy nevezhetjük ezt *sokakkal* közös tapasztalatnak s analógiás alapon könnyen találunk behelyettesítő példákat.

Ki ne látná, hogy az ember igyekszik saját bevált tapasztalatait, szervezési modelljeit, hierarchiait magasabb szinten ismételni. A költészetben ott van a *szinekdokhé*: azt mondom: „a sereget várta a török” — nyilván nem egy török várta, hanem törökök, egész had. Az egyes szám itt *képviseli* a többes számot, a sokaságot. Valamit kiugratunk az élre, hogy *reprezentáljon* s egy pillanatra az ő villámfényes evidenciája vonja homályba a létező többieket: kis ideig tegye mellőzhetővé. Költészetet mondtam? Verset? A minap látom egy naptárban a reklámszöveget: „Szépség annyi, mint ápoltság.” Ki ne tudná, hogy az ápoltság csak egyik s nem is elsődleges feltétele a szépségnek. Hiszen akkor vad, kusza, bozotos szépség nem lehetne — még a természetben sem. A szinekdokhé — lám — áthatotta a reklámot is. De vajon csak azt? Mi a pénz? Azt mondják, „jelképe” az értéknek. Én azt mondom: szinekdokhéja, mert reprezentálja mindazt a sok konkrét értéket, amit meg lehet vele vásárolni. Behelyettesítés. De mi a vallásos áldozat? Ez is *csere*: egyet áldozunk a sokaság, a közösség helyett, annak nevében — képviselőjeként. Amíg az Egy nem képviselhetette a Sokat, a Számosat, a Tömeget, ez az *etikai szinekdokhé*, vagyis az áldozat sem alakulhatott ki. De hiszen már a törzsfőnök is a törzs *nevében* tárgyalhatott a másik törzsfőnökkel. A sokat képviselő Egy ősi felfedezés, megrövidíti a „közlekedés” útjait: az embert *a szimultán jelenlétre* fegyverzi föl. Itt vagyok *személyesen* s ott távol *képviselőm által*. Ez egyben a távolság és idő áthidalása, legyűrése is. Ismét egy „kezünk ügyébe eső” módozat: a közeli Egyet küldeni messzire a Sok nevében. Ehhez azonban az Egyet hatalommal, beléje vetett bizalmunkkal kell felruházni: egyezményessé kell tenni, hogy noha ez is *Egy*, az értéke mégis nagyobb, mint bármelyik Egyé a sokaságból. Ki ne látná a lappangó matézist, geometriát a szellem alján? Már *Hobbes* is hasonlót vallott, lévén *Descartes* korában oly fejlett a matematika, hogy összehasonlítás alapjául szolgálhatott. Ki ne látná, hogy a *szinekdokhés gondolkodás*, észjárás minden hierarchia tengelyében áll. A hierarchiákban (értékrendekben, a fölé- és alárendelésben) gondolkodó észjárás mögött a konkrét értékformák megtapasztalása áll. Ezzel szemben a kaotikusabb szellemállapot a *szinesztéziás*. Ez is a költészetben maradt meg atavisztikusan. Azt mondom: „a kék felsikolt”. Érzékszervi funkciók kevertisége, áttolás, áthárítás: amit a szemmel (látással) kellene érzékelnem, azt a hallással (füllel) érzékelem, természet érzékletessé. Ha a szinekdokhés gondolkodás a tudomány jelrendszereinek szerkezetében áll legfőképp, noha az ősi költészet is őrzi — a szinesztéziás („kezdetlegesebb”) gondolkodás a művészet televénye. (Jól érezni: a mai strukturalizmus mögött az ősi számmisztika és misztikus grammatika is ott van.) Létezésünkben a szellem alapján az érzékcslódás éppúgy jelen volt, mint a képviseleti egyezményesség. Szinesztézia és szinekdokhé. Ezek egymást váltják, de egyidejűek is.

De más példát is hozhatunk. Itt van mindjárt az egyén és a közösség, valamint a halhatatlanság problémája. Vagy a családé és a nemzeté. A *mikrovariánsok* és *makrovariánsok* (kisebb, illetve nagyobb, egymást utánzó változatok) kérdése. A nemzet szeretete a családi, a szülőföld iránti vonzalmat teszi fejlesztő *mimezis* tárgyává. A kisebb kiterjed a nagyobbra. Utánzás, ismétlés által. A másfélék iránti vonzódás az első idegenek, a jószomszédok, szerelmeink, valamint a barátaink iránti érdeklődést, vonzalmat tükrözi nagyban. Így jövünk rá: „idegent” is lehet szeretni. Bizonyítódik: ha kezdetben csak anyánkat szerettük — lehetséges *idegen* nő szeretete is a szerelem által. Hiszen anyánk is idegen nő volt apánk számára legelőször. Az apánk vagy testvérünk iránti szeretet pedig előkészítője a barátság érzésének. Íme, képes vagyok azt szeretni, aki eredendően nincs olyan közeli kapcsolatban velem. A barátság által ez lehetségessé válik, sőt igen gyakran meg is haladhatja a a vérrokon iránti szeretetet, pláne, ha abban érdekellentétet kevésbé mérülhetnek föl, mint a rokonságban. Az „idegenek” megszeretése végül is *ugyanolyan lehetséges, természetes és valóban emberhez méltó érzés, mint a másik: a vértestvérek szeretete.*

Pszichológiai, pszichofilozófiai alapon elmondható: a *történelmi mimezis*, a *pszichológiai mimezis* állandó kísérője az ember életének. De nevezhetjük *strukturális mimezisnek* is, melyben a kisebb modell alapjául szolgálhat a nagyobb organizációknak. Persze nem minden *makett* állja meg a helyét hatalmas épületeként! Ezért ró nagy-nagy felelősséget emberre, társadalomra az utánzás. A *modellek teherbíró képessége, hajlékonysága, feszíthetősége* — mindig ennek megállapítása a legfontosabb.

Tudjuk: az egyén, ha nem is mondja ki, vágyik a halhatatlanságra. De vajon a nemzet mint *kollektív individuuum* nem vágyik rá? Legalábbis mint *másban-folytatásra*?

Egy ellentmondásos, de nem felszínes író, *Merezskovszkij* mondja *Leonyid Andreev* néhány hősről: „Bazarov nyugodtan mondta: »Meg fogok halni s a bojtorján nőni fog«. Nikolajevics Szergiusz elragadtatással teszi hozzá: »És a bojtorjában én leszek.«”

„De lássuk, így van ez? — kérdezi *Merezskovszkij*. — Én én vagyok és nem vagyok én; az, ami a legértékesebb bennem és ami csak bennem van meg, ami nem fog megismétlődni, ami engem Péterré, Ivánná, Solonná, Goethévé tesz, nem lesz többé a bojtorjában. Nemcsak az embert, hanem a növénytetőt is lehet ezzel a bojtorjánhalhatatlansággal táplálni? Nem felel meg jobban az emberi méltóságnak, hogy egyáltalán ne létezzék, mint hogy a bojtorjában éljen? Ha fejünket vették, nem siratjuk a hajunkat. Ha eltörlik a személyiséget, semmiféle vágyódást nem érzünk valami reális halhatatlanságra. Őszintén szólva, ha én megsemmisülök, azt szeretném, hogy minden megsemmisüljön: különben így is lesz. Ha nincs személyes halandóság, velem együtt minden elvész számomra.” Majd *Giordano Brunót* említve hozzáteszi: „ő is tudta: többet ér egy élő kutya, mint egy döglött oroszlán”. Ez utóbbit akár a *grandomániás* nemzeti érzés megintésére is idézhetnénk. A dicsőségszomjas hódításnak — mementóként. Így folytatja: „Próbálják meg halott gyermekei fényképével vigasztalni Ráchelt, aki »halott gyermekeit siratja.«”

Nos, tegyünk ehhez hozzá mi is ezt-azt. Az idézetek ellen több kifogást is emelhetnénk, például: a bojtorjánok sem egyformák, hisz nincs két egyforma falevél sem, ahogy *Leibniz* mondotta volna. Tehát Szergiusz épp arra a bojtorjánra gondolhatott, amelyikben ő lesz, míg egy másik ember a másikba jut. *Így a sajátosság-személyesség-immanencia átmentődik*. Feltéve, ha hiszünk az ilyesmiben, mely panteisztikum, reinkarnálódás.

Azonban hagyjuk most ezeket a logika támasztotta jogos ellenérveket, nézzük meg azt, amiben mégis igaza van. Abban, hogy *kétséges vigasz a valami másban továbbélés*. Más alakban továbbélni — ehhez *Próteusz* „edzettsége”, „lényege” kellene. Ő így érzi *sajátlényegűnek* magát, hogy nem ismételi: illetve csak a nem ismétlést ismétli. Formáját változtatja, ám lényege: a változandóság marad. *Próteusz méltósága a nyomtalanul eltűnés méltósága*. Legfőbb geometriai nyomaiban fogható meg. Az ő állhatatossága a hűtlenség. Erme alaki hűtlenség azonban a lényegi hűséget őrzi, annak rangrejtése. Kérdezzünk tovább: vigasztalhat-e bennünket a mai világ, ipar, civilizáció fejlettsége, ha a kipusztított népekre gondolunk? Vigasz lehet ma egyetlen nemzet számára is, hogy majd más nemzetekben — más alakban, más nyelven stb. továbbélhet? Vigasz lehet-e az indiánnak, hogy utódjai „neolatinként” élnek tovább? Kötve hiszem! Ezt az *öngyilkos altruizmust* még Krisztus követői is szigorú megrovással nézik. Nyugodtan mondhatjuk: a kollektív halhatatlanság épp a nemzet s ennél csak egy nagyobb van: az *emberiség* — szemben az univerzum élettelen (vagy tán élő?) túlerejével szemben. Ha nincs érdek — nincs altruizmus sem.

Jól tudom: könnyű lehet azoknak a vallásoknak, amelyek hasonló *bojtorján-túlvilágot, bojtorjánfeltámadást, bojtorjánhítet, bojtorjánfilozófiát* sugallnak híveiknek. S talán a híveknek is könnyebb. De az észnek rá kell jönnie a Nagy Manóverre. Őket az Ígélet Pénzével fizették ki. S ők *haladékat adtak* az adós társadalmi létezésnek, mert hatalmas kamatban reménykednek. Ám a ravasz adós markába nevet s a naiv hitelező nem sejtí, hogy úgy járt, mint az az ember, aki kiszáradt

tenger fenekén lakik s azt mondja neki adósa, egy halász: „majd ha ismét megjön a víz, halakat fogok s tízszeres pénzt kaphatsz vissza”. Ennek ő örvend s nem jut eszébe: ha jön a víz, ellepi az ő tengerfenéki kalyibáját is, őt magát pedig megfulasztja. Így az adós örök adós, a hitelező pedig örök hitelező marad.

Vissza azonban az „időszámításhoz”. Vajon, ha a helyi időszámításokat komolyan vesszük, s hozzá igazodunk, azt jelenti-e ez, ne tudnánk vagy tagadnánk a „greenwichi időt” vagy az „atomórát”? Én a zoknik esetében ne tudtam volna, hogy létezik egy másfajta szisztéma is, mint az én olvasási sürgősséggel megjegyzett „relatív zoknijaim” rendje? Persze, hogy tudtam. De ott és abban a helyzetben, abban a ziláltságban ez volt számomra a legésszerűbb, legkézenfekvőbb. Tehát a legalkalmasabb, *legpraktikusabb* modellt alakítottam ki, amely megfelelt rohanó életem ritmusának. Egy ilyen szobácskában, afféle körülmények között, más modell kialakítása akkora időt vett volna igénybe, hogy millió egyébről, netán fontosabbakról lekések. Ha egyáltalán sikerült volna. Ki ne ismerné a tehetetlenségnek azt a már-már „agy-bomlasztó” érzését, amikor a szennyes edények annyira felhalmozódnak a csap alatt, hogy az ember nem tudja, hol kezdjen hozzá, nehogy eltörjenek s közben mégis elfoggyanak. Mert időközben újakkal is szaporodnak. Már-már megértjük a teknőst utol sohasem érő gyorslábú Achillesz esetét *Zenon* magyarázatában. De eszünkbe jut Héraklész gordiuszi módozatú nagy tette is: Augias király istállóját úgy takarította ki, hogy az épület két falát kiütötte s átvezette rajta a folyót. A természet erőit hívta segítségül. Ez a társadalomban olykor a forradalmi tömegerő, amely *tabula rasát* képes (mert muszáj neki) teremteni, még akkor is, ha mint az iskolai táblán a szivaccsal letörölt szöveg vizes képe még egy ideig fölsejlik. Netán a karcolások nyoma.

Az én diákkori megoldásom enyhe „reformista” szolúció volt. Ideiglenes, magamnak haladékat adó *sajátos* — átmeneti! — tájékozódási modell. Űrövidítés. Időmegtakarítás. Két, napról napra használt, szükséges dolgot (könyv és zokni) praktikusán egymás mellé tettem. A memorizálás könnyebb volt így, mert a két, állandóan szükséges dolog segíti a bevésést, másrészt az ellentétes irányúságon alapuló szisztémát — éppen a kontraszt miatt — könnyebb volt megjegyezni. Két ellentétes irányú párhuzamos találkozott az aktualitás pontjában: a régen levetett zokni — az újonnan vásárolt és olvasandó könyv. A zokni régisége „időszerűvé” tette használhatóságát, hiszen többet szellőzött. S mivel én magam teremtettem, jól ismertem „szisztémám kódrendszerét”.

Elismerem, nem túlságosan „lélekiemelő” a relatív zoknik históriája. Am az is bizonyos, hogy a kellő elvonatkoztatás távlatában bármi virágzirommá válhat.

Am, hogy ne higgye senki (mert Te sose hitted): netalántán „múltnosztalgiába”, „konformizmusba”, „konzervativizmusba” stb. süppedtem, hadd mondom el — ezt kiegészítendő! — a *szárazkenyér-elméletemet* is. Remélem, ezt se mondtam még el, vagy legalábbis nem sokszor, drága bocsánatos Barátom.

Egy kis család minden nap vesz — mondjuk — két kiló friss kenyeret. Egy idő után azt veszik észre, hogy mindig körülbelül fél kiló megmarad másnapra — ezt pedig früstökre eszik meg. Ekkor azonban már ismét van aznap kenyer. Az apa dilemmákon köszörült agyú, felveti hát a kérdést: ezzel a takarékoskodással azt értük el, hogy mi tulajdonképpen csak *legelső ízben* ettünk friss kenyeret, azóta soha. Hogy érted ezt? — csodálkozik az anya. Azért, mert leszámítva a legelső esetet, amikor először vettünk reggel két kiló kenyeret — azóta minden reggel a maradékát esszük. Délben viszont már az aznap reggel vásárolt kenyer sem egészen friss, bár még nem is száraz. Amit nyertünk a vámon — elveszítettük a réven. Nem adtuk a kutyanak, macskának, magunk ettük meg, ám így elestünk a még szinte párolgó, rugódzó belü kenyér élvezetétől. Ami nem feltétlenül lett volna hedonizmus. Az anya gondolkodott egy keveset, majd így szólt: vegyünk ezután csak másfél kilót. Nem jó, szolt az apa, mert akkor meg nagy számitgással kell belőle szelni, hogy elég legyen, meg hátha vendég is jön — és eme centizgetésben odalesz a *fesztelen evés* öröme. De még az is előfordulhat, hogy másnap reggel később érkezik a pékhez

a kenyér. Mindenünnen elkészünk. Álltak hát eme játékos dilemma közepette. Persze, mi jól tudjuk: van megoldás. Például megpirítani, hogy jóízű tartalékul is lehessen. De mégis másért mondtuk el mindezt. *Mutatis mutandis*: a társadalom, az erkölcs is gyakorta kerül efféle dilemmák elé. Sajnáljuk radikálisan vagy szükség szerinti fokozatokban, *adagolva* lebontani a régit, s ez végeredményben az élet új s új örömétől foszt meg bennünket. Hamis kegyeletből, álszeméremből, félszből, fősvényeségből, restségből stb. sokkalta nagyobb értékeket veszíthetünk. A jó, hasznos és szép régi megtartása csakis a jelen s jövő ésszerűségének erős karjai között lehetséges. Valaminek jó az ize, szép a színe s hasznos a rendeltetése: érzékszerveinkben ott kuporog az etika lehetősége, az értékrendeké. Ezek közül néha választanunk kell, sorrendet kijelölni, máskor meg egyeztetnünk.

És milyen remekül tudtad Te mindezt, amikor például a népköltészet univerzálisabb lehetőségeiről, eszközeiről írtál — feledhetetlenül!

Ám hatoljunk még tovább. Lássuk, hova szeretnék, hova tudok kilyukadni. Nézzünk egy *ingát*. Földünk nehézkedési körében az inga száll jobbra, balra, tapogatja a tereket. A kar hosszúsága meghatározza, milyen távolságú pontot éríthet a maximális kilengéskor. Ha fixáltsága megengedi s a lendítés egészen nagy — kört ír le, mint a hajóhinta, ám ha magára hagyjuk, immár egyre kisebbedő félköröket, negyedköröket stb., míg végül is viszonylagos nyugvópontjára ér. Ehhez törvényszerűen vissza kell jutnia. Sőt — „kalandozásai” a mi téridőnkben egyáltalán nem volnának lehetségesek, ha lengés közben e nyugvópontot futólag nem érintené, ezen minden esetben nem haladna át. Minden más pontot az inga kevesebbszer érint, ám a nyugvópontját mindig s utolszor is érintenie kell. A világ sok-sok pontját érítheti szellemünk, de mindig *énünk nyugvópontján* keresztülhaladva. Az „én vagyok”-on és „én ez és ez vagyok”-on keresztül. Nos: így vagyunk kultúráinkkal, nemzeti és népművészetünkkel, anyanyelveinkkel is. (Hisz mondtuk: a nemzeti kultúra, a hagyomány maga is nyelv: a meghittebb, szűkebb, bensőségeesebb összetartozás jelrendszere. A kultúránk „védőszínünk” is. A stílus pedig az eleven beszéd „tanatózisa”.) *A nemzet s így kultúrája is egyben kollektív memória; információs kút; a friss tényeknek kollektív éniükön, individuumunkon (tehát a szubjektív Mi-n) való átrostálása, megsűrűése, csoportosítása, értelmezése, szembesítése stb.; asszimilált kultúrák befogadója; a „mi legyünk” történelmileg kialakult akarata, mely szülőről gyermekekre száll; a magasabb összetartás erkölcsse; a gyűjtőlencse s egyben a szórólencse „tadata”; etnikumok, szellemek, tájak, vallások konvergenciapontja, sőt az osztályoké is (még ha nem is oldja fel érdekellentéteiket, legfőnnebb olykor, mondjuk, közös nemzeti szabadságharcban, mikor „feljüggesztek”, elhalasztják az osztályellentétek felvetette problémák enyhébb vagy élesebb konfrontációit); a „mi jó nekünk, mi rossz nekünk” beállítottsága (hisz ez még két szurkolótáborban is megfigyelhető, alacsonyabb szinten: vitatkoznak, melyik futballcsapat ellenfélként való kisorsolása lenne jobb, előnyösebb klubjuk számára stb.); közös alkotások megőrzése, szervezett s ösztönös védelme és új közös alkotásokra való igyekezet, irányulás, lendület; az „én” és a „te” (vagy „ő”) kiterjesztése a „mi” és a „ti” (vagy „ők”) disztinkcióra (nota bene: a mi célunk az, hogy eme disztinkció pusztán a szellemi-politikai-gazdasági cserét, a közlekedést és közeledést megkönnyítő disztinkcióná válgyn, s minden előítéletes tartalma kivesszen, ám a nép mégis őrizze rugalmas, jól működő, egészséges, reális önvédelmi tudatát, ösztönét eme disztinkciónálás által). Bár minden réteg, osztály, csoport stb. hozzájárult a nemzet kialakulásához, kétségtelen: minden korban más és más osztály, réteg stb. volt a „hangadó” (politikai nemzet), s az is vitathatatlan, hogy a legszámosabbak, a szegények, a dolgozók, a legnagyobb terheket viselő hozták érte a legnagyobb kollektív áldozatot. Az is logikusnak látszik, hogy amikor eme dolgozó sokaság egy társadalom hangadója, fő hatalmi tényezője, a nemzet ügyeiben is nagyobb felelősséggel viselkedik. Kötelezik ugyanis erre hajdani már-már emberfelettinek látszó áldozatai, eme erkölcsi s anyagi befektetés, amelyet az egész közösség javára jól kell kamatoztatni. A nemzeti összetartozás érzése ugyanakkor a történelmi tapasztalatok forgalmas, eleven — s nem hétköznapra s pecséttel*

zárt — raktára, amelyhez nyúlni kell s azt gyarapítani, nem csak kivenni belőle, de hozzá is tenni, nemcsak tisztogatni, a fölöslegeseiktől vagy a „tűzveszélyes” holmiktól megszabadítani, de új és új hasznos dolgokat a helyükre rakni. A nemzet kultúrája, emlékezete *asszociációs bázis* az embereknek, a művészeteknek, *hivatkozási alap*, viszonyítási és viszonyíthatósági „fix pont”: ezen állva magunkhoz viszonyítunk s egyben mások viszonyításainak tárgyává is leszünk. Már ennyiből is látszik, hogy a nemzetnek ezt az igen összetett fogalmát súlyos tévedés lenne a *politikai nemzet* fogalmával felcserélni, összetéveszteni vagy csak ezzel magyarázni. Vagy a meghatározásban *földrajzi-gazdasági* tényezőknek egyoldalúan a valóságosnál „előkelőbb” helyet biztosítani. *Az etnikai szempont túlhangsúlyozása pedig nemcsak alapjaiban hamis, hanem tragikusan veszélyes és önveszélyes is.* Több etnikum hozza létre a nemzet jól kontúrozható szellemi-kulturális „profilját”, bárha domináns mindig van benne. A fontos, a legfontosabb: *a közös történelmi tudat, az önmegtartásra tett közös erőfeszítések tudata.* Ezt röviden: nyelvi (anyanyelvi) tudatnak is hívhatjuk, mely mintegy színekdoxhéja valamennyi, már emlegetett vagy esetleg nem említett tényezőnek. Ezért bárki valamelyik nemzethez tartozónak mondhatja magát s kijelentését *legfőbb illetékességűnek* kell elfogadni, amennyiben ezt a hovatartozását minden körülmények között megvallja. (Itt az abszurd körülmények, vagy az akasztófalval fenyegetés esetei kizárva, tehát az egészen rendkívüli állapotok, amikor is kiirtással fenyegetik azt, aki megvallja hovatartozását: ez esetben, aki letagadja hovatartozását, nyilván csak *átmenetileg* teszi s célja éppen eme hovatartozás önvédelme, a letagadás itt önmentés és a nemzeti tudat, öntudat túlélésének, önmentésének egyetlen lehetséges modusa.) Ezt kiegészíti (tudniillik a minden körülmények közötti megvallást): a közös nyelvi (anyanyelvi) származástudat vállalása, tehát az összetartozás jelrendszerének megvallása, elfogadása.

Mindebből látszik: a nemzet sajátos *erkölcsiség* is. Az ellenségtől megtámadott közösség nem tartja erkölcstelennek azt a hozzája tartozó egyedet, csoportot, aki s amely — teszem azt — rossz utat mutat az ellenségnek s ezzel „hazudik”, „becsapja” őt. Ugyanezt a hazugságot elítélné, ha a hozzája tartozó rovására tenné. Ki ne látna tehát a „hazugság” és „igazmondás” etikai értékének illetően — szükségszerű — relativizálódását? Ki ne látná, hogy a nemzeti kultúra, sajátos jelrendszer a titkolódzás nyelve, s egyben *védősínünk* is, olykor riasztó szín, akár a természetben az élőlények embernél alacsonyabb csoportjainál. Az állat is cseles, ravasz, „hazudik”, amikor „beleolvad” a környezetbe, hiszen ő nem zöld falevél, hanem állat. Ha elriasztólag erősebbnek mutatja magát — ez is „hazugság”. Vagy amikor tettettet halált (tanatózist) mutat — nem „hazudja” a halált? Ám mindezt „jogos” önvédelemből teszi. Félt az erősebb, nagyobb ellenféltől vagy ellenségtől.

A nemzet azonban *szervezettség* is, amelyet épp a *praktikus érzék* hozott létre, a nemzet az értékelésnek egy bensőségebb rendje, hierarchiája: a más értékrendszereket a saját értékrendszerrel való összevetésben fogadja el (részint), vagy utasítja el ilyen, amolyan mértékben. *Hugo* is nemzeti költő, *Petőfi* is. (Most tekintsünk el attól: mennyiben reális dolog *nem* az egész nemzeti költészet javát tenni központtá, hanem inkább egyetlen — képviselő! — személyt. Én a „kollektív nemzeti költőre” szavaznék, még ha egy nevet könnyebb is „megjegyezni”.) Mi is szeretjük, elismerjük Hugót s benne épp azt a magatartást (például a hazaszeretetet, a franciák szeretete), amely hasonlít a mi saját értékeink iránti szeretetre. Mégsem mondhatjuk s nem is tudnánk mondani, hogy Hugo a *mi* nemzeti költőnk. A franciák se vennék jónéven.

Nézzük a nemzetet, mint a *praktikus érzék* szülöttét. Ahogyan az emberek rájöttek arra, hogy egy országon belül földrajzilag-gazdaságilag a megyei vagy tartományi felosztás segíti a létezés jobb megszervezését, ugyanígy vagyunk más szinteken is. A kisebb, bensőségebb hierarchiákat könnyebb áttekinteni, koordinálni, csakis így nem tévedünk el a világerdekek átláthatatlan szövevényében. *Minden integráció méhében hordja a differenciálódást.* Éppen ezért, még ha lesz is majdan valamikor „világnemzet” (egyetlen világnyelv értelemben) éppen a sokfelől jövő fej-

lődés, tradíciók, valamint a területi másuttlevés miatt a világnyelvnek csupán dialektusai lehetségesek. Világnyelv lehetséges tehát, de világany nyelv nem, mert ez a kisebb közösségek sajátja lesz, a vidékéké, „zónáké” vagy ahogy akarjuk. Valamilyen meghittebb, szűkebb, bensőségebb jelrendszerre nemcsak szükség lesz, hanem egyszerűen kikerülhetetlen. Az anyanyelvek (akár mint csupán dialektusok) halhatatlanok.

Nézzük a nemzetet mint ismeretelméleti, metodikai lehetőséget. A nemzetek története nemcsak követendő vagy elretentő példákat kínál a más nemzeteknek, hanem összehasonlítási alapot, hivatkozási bázist is. Referenciákat (ráutalásokat), sőt allúziós talajt (rejtett célzások lehetőségét stb.) Azt is megfigyelhettük, hogy mindenki számára más az elretentő és más a követendő példa egy másik nemzet történelméből. Említettekkel a nemzetek — *volens nolens* — nagy szolgálatot tesznek egymásnak. Ha látom, hogy az előttem lépkedő ember elcsúszik egy jeges járdai tócsán, fölsegítem és szépen kikerülöm a veszélyes helyet. Ezután jobban a lábam elé nézek. Ha viszont azt látom, milyen jókedvűen sikanyózik a jégen — netán nekem is kedvem szottyan egy kis felfrissülésre. Bizony *nem lehetünk eléggé hálásak a más nemzeteknek, akik akár hősiességükkel, akár fájdalmas szegényeikkel arra indítanak, hogy megismételjük a szabadság imádatát, a nem „öncélű” szabadságát, gyűlöljük a zsarnokság megaláztatásait és kikerüljük az embertelen áldozatokat!* Am ezen túl, mélyebbre ásva: a másik nemzet történelme mint összehasonlítási (analógiás) alap konklúziókat kínál: mi is az, ami viszonylag szabályosan ismétlődik vagy ismétlődhet. Például: bizonyos pszichikai törvények egyaránt hatnak az emberben, legyen angol, német, orosz, magyar stb. Ne feledjük, az emberiségnek még azt is meg kellett tapasztalnia, hogy egy eladdig nem látott sárga bőrűnek is piros a vére, vagy ugyanúgy van szíve, mája, mint a fehérnek vagy fekete bőrűnek. A vadembernek nem volt könnyű dolga: ő még a saját anatómiáját is alig ismerte. *Nem mondhatjuk, hogy az emberevő az anatómia iránti érdeklődésből vagdosta fel a másik embert.* Am sajnos nem sajnos, a szenvedés olyan gyümölcsöket is terem, amelynek fájdalmas eredetéről a kései utódok hajlamosak megfeledkezni vagy feledtetik velük. A piros, szép alma az ághegyen nem emlékezik, hogy a fekete, rút bogarakkal teli földből táplálták ilyenné! Vagy nem szívesen emlékezik. Annál felháborítóbb azonban, amikor a vadság korát nem reálisan, az értelmén át idézik meg. Hányszor láhattuk, hogy modern népek (vagy magukat modernnek nevezők) — főként írásbeli ábrázolatokban — más népeket „állatnak kijáró” jelzőkkel illetnek, vagy őket az állatokkal egyenrangúnak fogják föl. Mintegy demonstrálva: ezek valóban nem emberek. (De hiszen még a huszadik századi karikatúrában is hányszor felbukkannak ezek az ábrázolásbeli s felfogásbeli atavisztikumok. Igaz, ezt a művészi szabadság sajátos eseteként kell vizsgálnunk, de tegyem hozzá: itt sem egészen elnéző módon.) Még döbbenetesebb, amikor a régi ábrázolatokat úgy elevenítik fel az ifjúságnak, mintha ezek ma is „aktuálisak” lennének (nem mintha akkor azok lettek volna). Ne tévesztük azonban szem elől: az állati lény valaha ismeretlen erő volt, félelmet kiváltó, ezért is lehetett olykor istenséggé. Másfelől tehát az efféle állandó jelzők, ábrázolatok a többi népeket a megismerhetetlen, a titokzatos, az ijesztő kategóriájába vetik. Egyben tehát *agresszív agnosztikus álláspontra* nevelnek. S közlik pedig az ilyen ábrázolatokat vagy tanítják minden szigorú, a hajdani idő állapotát nem tudatosító kommentár nélkül. Ezzel mintegy maguk is elismerik, hogy a más nemzetek megismerésében, ennek igénylése tekintetében még mindig nem haladták meg a primitív szintet. Vagy ha igen: ismét a primitív szintre kívánnak visszajutni. Ezért nyugodtan kijelenthetjük, aki — nem művészként! — bármiféle embert állatként ábrázol, az a maga állati fokáról legelsőként tesz tanúbizonyságot! E vadakkal pedig övveszélyes ostobaság volna „kesztyűs” kézzel-tollal banni. Láthatjuk: éppen ők azok, akik a mítoszvilág ködét akarják, nem pedig mások, kiket nem egyszer ártatlanul vádoltak mítoszi „gőzzel”. Hiszen az efféle jelzők, ábrázolatok árulkodóan hasonlítanak a mítoszok szörnyalakjaira s a mítoszi észjárásra. A „legsötétebb” középkor ábrázolta így a strigákat, az állattá átváltozni képes „boszorkányokat”. Mindez arról a fejletlen,

gyermeteg szellemről árulkodik, mely mesebeli szörnyekként látja azt, amit természetes arányaiban nem képes. Ösztöneit használja még mindig s az esztét legkevésbé. *Eppen ezért oly sorsfontosságú és létjelentőségű a nemzetek józan, önkritikus, sőt önironikus — mindenkire kötelező — magamegismerése, önismerete.* Akinek saját magáról hamis tudata van — az másokat sem ítélhet meg józanul! Egy hiú ember számára, ki ezt nem tudja vagy nem akarja tudni magáról, még egy normális ember is gőgösnek tűnhet, csak azért, mert nem úgy hajbókol előtte, ahogy ő megkívánja. Quasi azt mondja: nem én vagyok hiú, hanem te — gőgös. Egy olyan kurzus, mely a távoli „ösködökben” a „legelőkelőbb” ősoket, a minél hatalmasabb rokonokat keresi — hogyan is akarhatná magát másokkal egyenrangúnak feltüntetni? Az ilyenek barátságára, testvériségre, egyenlőségre vonatkozó kijelentéseiből egy kukkot sem hihetünk el, hiszen a rangkorságos öskutatás épp azt árulja el: másoknál sokkalta különbnek akarnak látszani. Tehát: a feudális és más *származáskultuszt*, családnyavalyát a nemzeti történelem vizsgálatának szintjén próbálják művelni. Sajnos, az ilyen törekvések számára a logika sohasem jelentett túl sokat. Nehéz tudomány. Erkölcsös tudomány. Mégis mi igyekezzünk ilyen oldalról is közeledni e dolgok felé. Ha igaz a görög mondás, hogy „ismerd meg önmagadat”, mert ez jó, s igaz mindazok véleménye, akik ehhez csatlakoztak (*Augustinus, Descartes, Husserl* stb.) — akkor az is igaznak mondható, hogy a nemzeti önismeret egyidejűleg világismeret is — kicsiny változatban (mikrovariánsban), míg a világismeret egyidejűleg nemzetismeret is (makrovariánsként). A kisebb változat igyekszik magát utánozni, ismételni, „leképezni” nagyobb változatban — *extenzíve*. Tehát azok, akik önmagukat nem ismerik reálisan, a világot sem ítélhetik meg józanul. Persze, ezek a „híres ősoket” kutatók is azt állítják magukról, hogy céljuk az önmegismerés. Csakhogy ők nem reális tapasztalást akarnak, hanem *irreális célokat* követnek. Ők — hasonlatosan valami mesebeli fordulathoz — minden olyan tükröt széttörnének s szemébe dobánának, amely nem olyan arcot mutat, amilyent ők szeretnének maguknak. Nekik a tükör — történelemtudomány, művészet, filozófia stb. — nem az önellenőrzés, az önvizsgálat, hanem a szépekmutatás eszköze, tehát: csalással vigasztaló üveg. Olyan történelemhamisítás, amelyet önszuggesztióval, tömegszuggesztióval el is hisznek és hitetnek.

Más oldalról közelítve: mi sem természetesebb, mint mondtuk, hogy a megismerést mindig a kezünk ügyében esőkön kezdjük. Tehát a családon, barátokon, szülőföldön, országon — s majd a világon folytatjuk. Nyilván: miközben magunkat ismergetjük a világból, *kívülről* is kapunk információkat, ám mi magunk is a világ részei vagyunk. Mindezeket konfrontáljuk. Persze, láttam én már olyan utazót is, aki lelkendezve, új felfedezésként mesélt olyan „egzotikus” élményeiről, amelyeket én Szatmárban a Fűrész utca lakójaként már gyermekkoromban is tapasztalhattam. Oda is szoltam neki: — No ezt én is megmondhattam volna neked, ezért kár volt annyi „kellemetlen” vámvizsgálaton átkecmeregni. (A hivatásos utazók egy része ugyanis — mert vannak komoly, nagyhasznú utazók is! — sosem felejtí el panaszosan el-sóhajtozni, milyen kimerítő, mennyi fáradalommal jár egy ilyen barangolás. Pedig én akkor se irigyelném tőle, ha netán áradozna róla.)

Visszatérve s élvén egy biblikus fordulattal: az Ūristen is legelőbb az eget teremtetete, hiszen ő maga is a „magosban” lakozott: így hát az égvilág esett leginkább a „keze ügyébe” s csak ezután indult, terjeszkedett a kisebbek felé ebben a mennyei *expanzióban*. Az ūrt kell megteremtenie, hogy az ūrt „kitöltő” szilárdabb dolgok benne teret foglalhassanak. (Még a nagy *Newton* is hajlott arra, hogy az ūr valami edényszerűség.) A hidat fokról fokra, cölöpről cölöpre építjük. Nem hiszünk annyira a szemünknek, hogy már most, még mielőtt a túlsó partra jutottunk volna, „vélegesen” megítéljük a túllévőket. Majd amikor átmentünk az elkészült hidon s közelről, alaposan megtapasztaljuk — akkor *tartósabb* (de nem örökérvényű) következtetéseket vonunk le. Ettől függetlenül hipotéziseinkre szükség van. A *hiperbolisztikus intuicióra* is. Mít fénysebesség? Gondolatsebesség! Leggyorsabban terjedő anyag: szellemem.

Jól sejted, drága Barátom, hova akartam kilyukadni: a *régi humanizmus*, a túl

tág értelmű humanizmus fogalmához. Kiindulhatunk-e a kezünk, szellemünk ügyébe nem eső „emberiség” eléggé deduktív színezetű *irányából*, amikor még mindig nincsenek kellően árnyalt tapasztalataink (induktíve) a kisebb megosztottságokról (például nemzet, társadalmi osztály stb.). Lehet-e a ködösnél világosabb képünk az Egészről, ha a részeiről nincs elegendő fogalmunk? Költekezzünk a nagy egész megismerésére és alaposan még a kis részeket sem igen ismerjük. Nem agyficam ez?

A *túl általános* humanizmus, egyetemesség fogalma többnyire igénytelen, felelőtlen s megfoghatatlan zsáknak tűnik, nem lehet belenézni, mi van benne s könnyen kiderülhet, sok mindent „kifelejtettek” belőle. Olyan „bőségszaru”, melyről azt is feltehetjük: Pandóra doboza, amiből minden „rossz” a világra ömlik. Véle kapcsolatban sem *pro* sem *kontra* nem lehet érvelni. A legnagyobb Sikamlósok egyike épp az egyetemesség, az emberiség, az általános humanizmus fogalma. A legkacérabb fogalom, amely Onánokká tesz bennünket, valami ellenőrizhetetlen erkölcsi törvény nevében arra kényszerítve, hogy a szélbe szórjuk magjainkat, szellemünk magját. Sikamlós anélkül, hogy igazán művészeti kategóriaként értelmezhetnék, ám a filozófiát is csak megcirógatja. A szellemet nem egyszer ejaculatio precox-ba taszítja: ismét valami negyedélmény a minden porcikánkat átható helyett. Ne kerteljünk: ez a felszínes humanizmus próbálta „lekoppintani” az istenelvet. A kopírozás az istenelv. gondolatmenetére irányult. Ez a fajta humanizmus is egy Felett-Állóból (tehát az egésznek legfőbb „képviselőjéből” vagy épp teremtmőjéből) szeretne „startolni”: olyan egészszöb, amelyet egészében soha. eddig meg nem ismerhetett. Tehát olyan Felettes Erőből próbált az alája rendelt részekre következtetni, amelyet nem ismerhetett. De vajon a részt. igen? A makrokozmoszt kutató hirtelen a mikrokozmosz felé fordul s épp olyan zavarba jön, mert rá kell döbennie: a legapróbbak világában is mennyi felderítetlennel találkozunk. Nemcsak a végtelen kiterjedtség, hanem a zsugorodó „pont” is millió meglepetést, sőt döbbenetet tartogat számunkra. Így néz ki a túl általános humanizmus. döbbenete, amikor például a rég halottnak hitt kisebb nemzeti öntudatok vehemenciájával találkozik, melyek nem egyszer termékenyítő virilitást hoznak. „Jé, hát ezek még élnek, sőt küzdenek, művészetük, nyelvük is van?” — csodálkozik rá az ilyen típusú humanista a dolgokra. Fejét csóválja, ’roszszallja vagy közömbösen továbbmegy, pusztá kuriozumnak kezelve az ügyet, netán óvatos-némán kivár: merre fejlődik a jövő. A megdöbbenést könnyű megmagyarázni: képzeljünk el egy családot, amelynek halálos betegnek hitt tagja van; titokban a családtagok már el is osztják a vagyont s akkor — mert csak tetszhalott volt — felül a ravatalon, mint a régi komédiákban. A „tágas” humanizmus döbbenete.

Csak a munkájukból élő emberek szolidaritása, nemzetközisége mutatja a fejlődésnek egy új, kézzelfoghatóbb minőségét.

Meg lehet nézni Európát, Amerikát, Afrikát, Ázsiát és a nemzeti-nemzetiségi kérdései mai világállapotát. Mi mindent vállalnak magukra például a nemzetiségek, ha küzdelmet indítanak, sokszor azt is kockáztatva, hogy magukra maradnak. A mi tájainkról a velük való *szolidaritás*, ha erős is — ők túl messzi vannak, s környezetük, de a világhelyzet is annyira bonyolult, hogy az egészen konkrét segítőformák nem lehetségesek, vagy útközben elakadnak. Vagy sok a „vám pénz” s a csomag értéke jelképesse válik. Ugyanakkor nekünk is megvannak a saját nemzetiségi problémáink: a mi cigány stb. kérdésünket sem tudják mások a messzi távolból megoldani. Ezenkívül minket a határokon túl élő magyarok sorsa sem hagyhat hidegen, hiszen bárhol is élnének jól, rosszul — anyanyelvük magyar s noha mai kultúrájukat értékesen színezik az együttélés új tényei — alkotásaikkal az egész magyar kultúrát is gazdagítják. Úgy vélem, amit a szocialista Magyarország önmagától — eredményesen! — megkövetel a nemzetiségi kérdés marxi—lenini normáinak legszigorúbb betartásában — az nem lehet csupán „magánkezdemény”. Bízunk a kérdések igen *méltányos*, nagy távlatokra szóló megoldásában.

Elismerem, én a nemzeti kérdésben igen sokszor a *salamoni álláspontra* helyezkedtem. Nem vitatkoztam a gyermekről, nehogy kettőbe szeljék. A gyermek élete volt mindennél fontosabb. De sejthető, mit gondolt magában bölcs Salamon előtt az igazi és mit az álanya.

Am ugyanez vonatkozott az új társadalom megvalósításaira is. Ettől reméltem s remélek ma is minden jó megoldást. A salamoni ítélet, a „gyermek” szimbóluma tehát nékem nemcsak a nemzeti kisebbséget, hanem a szocializmust is jelentette, de ezen belül a legütőképesebb szocialista demokráciával. Am ez a nyilvános polémiára néma száj korántsem jelentette, hogy nem foglaltam állást bármilyen túlkapással szemben lehetőségeim szintjén, vagy nem örvendtem bármiféle eredménynek. Lehet, kissé anakronisztikus vagyok, de úgy vélem, a polémikus tapogatózásnak még nem sok babér teremhet. Nemcsak, mert nem mindig akad védnöke, gazdája, hanem ehhez még sokat kell töprengenünk, tapasztalunk. A polémia kultúráját nemcsak nekünk kell mégjobban *eltanulnunk*, de vitapartnerünket — pardonok nélkül — a polémia etikájának betartására kell köteleznünk. Az elme nagy hajlékonysága kell. Sakk-mattos érvek. És semmi naivitás. Én az „aki téged kövel dob meg, dobd vissza kenyérrrel”, és az „aki téged kövel dob meg, dobd vissza mennykövel” alternatívát nem tudom elfogadni. *Harmadik modust* pedig még nem ismerek, talán még nem is ismerünk. Lehet, az ideje nem jött el. Nem tudom. Hisz én mégiscsak költő volnék, író, nem pedig diplomata és politikus. Néha egy-két pillanatra azonban, mert elszibadt minden tagom, mégis elmozdulok a „kaptafától”.

Lehet, hogy ezek a legönveszélyesebb pillanataim?

Nem tudok egyetérteni azokkal sem, akik a „súly alatt a pálma” és a „hogya nő veszély, nő a bátorsága”-féle — részgizságokat kétségtelenül magukbafooglaló — igékkel vigasztalják magukat, locsolgatják tehetlenségük földjét. Én ebben *szadomazochisztikus vonást* vélek felfedezni. *Villiers de l'Isle-Adam*nak van egy meséje, amelyben egy orvostudós, természetbúvár, aki egyszer mindenképpen hallani akarta a hattyúk csodálatos dalát, szerét ejtette, hogy a parki tóban meglesse őket. Vízbe lépett s vaskesztyűjével egymás után szorította meg s tekerte ki a hattyúk nyakát. A hattyúdalt „előhívta” hát, de mennyi gyilkos halál árán! Az így született *szépség és élvezet*, mit ad lelkünknek? De most képzéljük el, továbbírva a mesét, hogy erre néhány hattyú a szomszéd tó vizében megébred s azt mondja: — Ilyen gyönyörű hattyúdalt még mi sem hallottunk soha. S ettől kezdve szinte maguk keresik a halál veszélyt, csakhogy ugyanolyan gyönyörű legyen a daluk, mint megfojtott társaiké. *Halhatatlanság, de milyen áron? Szépség, igazság, de mennyi áldozattal?! Ez itt a kérdés: az ethosz sarkkérdése.*

El tudok képzelni olyan túl tág keblű humanistát, aki az *öngyilkos hattyúkra* szavazna! Én az ilyen humanistát megvetem és lappangó vagy nyíltabb fasizmusát merem állítani. Én a humanizmusban legfontosabbnak tartom ennek kimondatlan parancsát: körömszakadtáig védj magad, emberi lény, minden, akár a világúrból, akár a földről jövő embertelen túlerővel szemben! Az *önvédelem szentségét* — minden körülmények között! Ezt kell az emberiségnek megszavaznia és mindig azokat segítenie, akik e parancs szerint élnek s halnak. Igen ám, vethetné ellen valaki, nem is egészen alaptalanul, ezek szerint a rablógyilkos önvédelmének szentségével sem tehetünk kivételt. Azt válaszolom, ami közismert elv: inkább sikeresen tagadjon három bérgyilkos is, semmint egyetlen ártatlan ember is beismerje bűnöségét, vagy beismerés nélkül is elítéltessék. Hadd tegyem azonban hozzá: ahol viszont a bérgyilkost felületességből, felelőtlenségből, vagy alantas érdekből mentik föl s nem pedig sikeres önvédelme, támadhatatlan alibije okából — ott nem egy, hanem száz és száz ártatlan sorsa is veszélyben forog. Ott megszűnnek a jogi, erkölcsi garanciák. S még azt is tegyem hozzá: akkor lesz a *világjog* valóban világjog, amikor ezt kimondják: *ha a legkisebb etnikai csoport kipusztítása lehetséges volna — akkor lehetséges lesz az egész emberiség kipusztítása is.* Ez a világjog azonban még csak körvonalazódik és Mi, s köztük Te is, én is életünket tettük erre a fajta *konkrét* humanizmusra, mely mindenekelőtt a dolgos sokaságból jött értelmiség és a munkájukból élők sajátja — általában.

No, de a túl tág keblű humanistákat se vegyük mind egy kalap alá! Vannak ugyanis — nem is kevesen — olyanok, kik mindezt a költészet magasából látják így, „érdek nélkül”, illetve olyan érdekből, amely *minden* embernek gyönyörűséget

szerez. Vannak azután naiv, gyermekien idealista tudósok, kik egy irányba elmerülten, az *egzaktság szárnyalásának szórakozottságával* bámulják az emberiséget, egészen jóhiszeműen. S valóban él bennük efféle meggyőződés, igazán a legemberibb célok vezérlik őket. Ám ők jócskán kisebbségben vannak, a túlerő a kalmár sarlatánság; meg aztán a káprázatokkal, a humanizmus fata morgana-jával való játszadozás mögött többnyire ott fenegeti hegyes, hosszú körmeit a *hódítás*. A „védnökösködő” attittúd, a „civilizátori”. Ezért nem értékelhetjük eme túl tág humanizmust *egyetemes szórakozottságként*. Nem, ez a mi részünkről lenne túl veszélyes szórakozottság!

Visszatérve az istenképre. Emre deduktív (egészből részre következtető) istenkép mögött induktíve leszűrt jelek is vannak. Az Isten, mint az „Ember-féle sejtés”. Az „eldönthetetlenek” és „határozatlanok” gyűjtőfogalma. Isten így nem más, mint hiányaink és meglévőségeink végtelenbe helyezett konvergenciapontja: ide futnak az összes megoldatlanok. Tudjuk, a történelemben sok istenkép volt s van ma is. Lehet, lesz is. A történelmi istenszerep *vándorszerep*. Találkoztam fiatal színésszel ma, aki ugyanúgy el akarja egyszer játszani a Hamletet, ahogy egy idősebb színész is hajdanán, valamint a többi elődök. Örök szerepek, szerepálmok? Ez azonban csak a *történelmi* istenképre vonatkozó. A *metafizikai* istenkép más: ez éppen ama sokat emlegetett *Sikamlósban keresendő, amely mégis szellemünk legfőbb provokátora*. Az elfutó világ, a tovasikló idő, az ellebegő élet... Ez az a mozgás, mely sodrást, levegőáramlást ad az „angyal” szárnyai alá is. Az istenképet sokszor, sokféleképpen (netán öntudatlanul is) próbálták helyettesíteni. A túl tág humanizmusnak is voltak efféle szándékai. Az Isten-Ember, az Ember-Isten. De lám, a titánok magassága felé az igyekezést mivé alacsonyította a fasizmus árja-teóriája. Ám okkal-joggal vetették a szemére még a régi jó s oly hatalmas gyümölcsű racionalizmusnak is, hogy nem a hitet kerülte el, hanem csak kicserélte a hit tárgyát. Ugyanis a hit tárgyává immár egy új istenség, az Ész lépett. Nyilván: ez korántsem a „csöbörből vödörbe” képlet! Ám itt csak jelezni kívánjuk mindezt. Sokáig hát az ész istenségéről, a hit észérveiről stb. vitáztak. No meg az Isten haláláról. A kérdés ma egyre világosabban körvonalazódik bennünk: *mit mivel lehet, kell, muszáj, érdemes, „kifizetődő” helyettesíteni, fölvaltani, kicserélni?* Hány munkaóra van még az öreg munkagépben? Érdemes-e máris kidobni? Ime, néhol az energiaválság korában a szélmalmokat ismét felállítják. Védik a természetet: a gépek, a füst, a szenny ellen. A civilizáció, melynek nevében annyi „misszió” született, *lerakódott* létezésünk, közérzetünk, létérzésünk, léthangulataink alájára, mint korom a kéménybe: a kéményseprés korai jönnek, a gyaloglás, a tüdőtisztogatás korai. Legalábbis ez a vágy. Ez az akarás. *A kiveszőfélben lévő népcsoportokat legalább annyira védeni, mint a füveket, állatokat, vizeket és a levegőt!*

Szó esik modern és anakronisztikus művészetről. Nevetnem muszáj. Mi az, hogy anakronisztikus — legalábbis az én felfogásomban? Újra egy *sikamlós* fogalom! Én magamnak ma is csinálhatok homokórát, s nézhetem rajta az időt, ha megfelel, ha akarom, de a kőkor embere nem járhatott zsebórával. Többek között zsebe se volt. Az idő tehát csak ekképp visszafordíthatatlan. Így irreverzibilis. Az ősi halottak nem részesedhetnek a mai vívmányokból, csupán az emlékük. Én viszont az övéikből igen. Én megélhetem — képzeletemben, egy-egy tárgyukba kapaszkodva a múlt időt. Ő az én mai, modern tárgyaimba akkor nem kapaszkodhatott. Anakronizmus? *Ady*, amikor ifjúkori versében az elsikló korcsolyázót nézi a jégpályán, vajon nem ugyanazt vagy hasonlót érez, mint ama „szegény jobbágy” *Arany János*nál, aki a robogó cifra hintó után bámul? Megfogható lesz-e valaha is számára? Vagy csak elsuhan?

Két szekere éppúgy mustrálgatta egymás szekerét, mint ma két gépkocsitulajdonos a másik márkáját. Valamikor ment a vándor az úton, jött egy szekér s a vándor felkérdezkedett. Ma ugyanaz gépkocsival történik. Az „autóstoppot” a „szekérstopp” előzte meg. Anakronizmus? Ugyan! A művészetben, nyelvben más az anakronizmus. Az, amihez *hic et nunc* nincs mit hozzáasszociálnunk. Ilyen pedig nagyon kevés van e világon. *Nincs igazi időtévesztés, ha van ismétlődés!*

Így vagyunk az istenképek anakronizmusával is. Mindig újabb s újabb dolgok társítódnak, tapadnak hozzá, bele. Lehet, a kozmosz, a világűr maga is efféle „istenségjelölt”, a tudomány jelöltje eme „istenválasztáson”. Hiszen a kozmosz rendelkezik a *capacitatis* deivel, tehát a képzeletben istenülhető: képes erre a metamorfózisra, a lelkek egyrésztében legalábbis. De ez akkor is csak nagy, sugárzó metafora marad.

Drága Barátom, sokkal ésszerűbb, sürgetőbb és idősebb manapság az „emberiség” haláláról szólni.

És pedig nemcsak abban az értelemben, amiként a sajtó beszél róla naponta. Tehát — s ami igencsak meggondolkodtató! — a *háborús veszély*, a fenyegetettség oldaláról. Ehhez ma már kozmikus fenyegetettség is járul, nemcsak bizonyos természeti s más *egyensúlybontások* miatt, hanem a *kozmosztól való pánik* értelemben is. *A végtelen előtti ledermedés, iszony — a szellem tanatözisa.*

Ez ellen a fenyegetettség „ellen” vagy „mellett” ki-ki naponta cselekszik valamit. Ezt azért mondom ilyen „egyensúlyosan”, mert meggyőződésem, hogy bármilyen veszély *végletes eltűzése* balgaság. Nem minden veszély jelent mindenki számára egyforma veszélyt, akár a természetet, akár a társadalmat nézzük. A bogarak veszélyt jelentenek a zöldségeknek, az embereknek, de bizonyos madaraknak nem, hiszen nekik táplálékul szolgálnak. Emlékszem, kisgyerek voltam s az unokabátyám mindig azt mondta, hogy nagyon vigyázzak egy bizonyos nagyobbacska fiúra, mert az igen verekedős és dühös reám. Kiderült, ez engem nem is ösmert s amikor találkoztunk, eléggé összelegeledtünk: a fiú csak az unokabátyámra haragudott, ám rokonom engem is ellene akart hergelni, hogy a maga erejét növelje. Mire emlékezett ez? Például azokra a történelemből ismert „führerekre”, kik népüknek azt mondták: ezek és ezek megfojtának benneteket egy kanál vízben. A nép elhitte, nem járhatott utána, honnan is tudhatta, hogy ez a harag csupán a *führer személyének és csoportjának* szól. No persze a *führer* is igyekezett, hogy minél több embert — lehetőleg — *bűnrézzessé* tegyen. Ez kellett a „garanciához”.

Azért mondtam továbbá *egyensúlyosan*, mert szent meggyőződésem: ha a történelemben mindig az *ügynevezett gonoszság győzött volna — ma csupán gyilkosokból állna a világ*, ami abszurditás, mert ők most halomra öldösnék egymást s így kipusztulna az emberi nem. Ártatlanokra még a gyilkosoknak is szükségük van. Csakhogy — s ez az én s nyilván a Te reményed alapja is — az ártatlanok végül is felülkerekednek. *Az ártatlanok felülkerekedését várjuk!* Valamennyien. Várjuk a röhögő szenny világmaffiáinak széthamvasztását. A dolgosok, a javakat igazságosan elosztók, az egyenrangúak, a testvériek felülkerekedését akarjuk *cselekvően* szerte a világon. E nélkül nincs értelme, célja semminek. Se mindennapi örömeinknek, sem az úrkutatásnak, de még művészetünknek sincs. A tudomány e nélkül az etika nélkül az aljasság Robotja lesz. A filozófia cinikus spekuláció vagy nyafogás a létezésről. Netán a diktátorok katekizmusa. A zarnokság ülepe alá díványpárnát naponta tologatóvá sülyed a politika. *Ha — nem kerekednek felül az ártatlanok.*

Azoknak kell felülkerekedniük, akik munkájukkal, alkotásaikkal igazi Atlaszként eddig is tartották s tartják majd a földet. Az ártatlanok pedig keressék meg az igazi gyilkosokat, és üljenek törvényt felettük. És óvakodjanak ártatlant elfogni helyettük, mert akkor bűnük nagyobb lesz a cinikus bűnözőkénél. Mert az ártatlanoaktól nem ezt várjuk, ám a cinikusoktól még egy enyhébb szó is ajándéknak látszik.

És ne aggasszanak efféle kérdések: nem válnak-e az ártatlanok maguk is gyilkosokká, ha megölik a gyilkosokat? A túl tág keblű humanizmus, emberszeretet megfoghatatlan normái szerint talán igen. Az igazi, a *konkrét*, célirányos s a maga normáit mindig ellenőrző és ellenőriztető humanizmus szerint azonban nem. Ez ugyanis annyi, mintha jogos önvédelemből cselekednénk. És akkorra a „jogos önvédelem” fogalma már pontosabb lesz.

Ki siratna el minket anyákon kívül? Barátainkon és testvéreinken kívül? Talán azok, akik sose hallottak rólunk, vagy akik hallottak, de gyűlölnék bennün-

ket? A szenny maffiosói? Ki szán meg bennünket? „S mert éhes rongy vagy, a fogát / elkoldulhatod-e a kannak?” — kérdezte József Attila. De — pláne — el a szákmányait? Sose fogja neked adni jószántából. Végleg ütött az önátlatás órája.

De mint mondtam, én nem az emberiség valóságos haláláról, nem a kipusztulás reális veszélyéről akartam szólni. Hanem más vonatkozásban.

A régi ember- és emberiségfogalom halott.

S ezzel együtt a régi humanizmusfogalom is.

A különböző értékrendszerek konfrontációjában a régi humanizmus nem tudhat érvényes, hasznos és *ütőképes* közös platformalapot adni az emberiségnek. A régi humanizmus még a „békét”, ezt a valóban legnagyobb platformpontot is jelző nélkül használja. Ennél Petőfi — már a múlt században is! — többet mondott: „...Békét a világnak, / De ne zsarnokkézből, / Békét csupán a szabadság / Fel-szentelt kezéből!” Az új humanizmusnak egy *minősítő* jelzővel ellátott békefogalomra van mindenképpen szüksége. Ugyanígy át kell értékelnie a tolerancia, a szabadság stb. fogalmait. Nem kerülheti meg a képességek, hajlamok és a javak *elosztásának* árnyalt összefüggéseit, viszonyát, ellentéteit, mint ahogy a demokrácia és a személyiség problematikáját sem. Fontos helyet kell ezen belül elfoglalnia az anyanyelviség tág fogalmának. A különböző rasszok részéről és részére a *garanciák körülrása*, hogy más rasszokat nem akarnak „elnyelni”, és így tovább és így tovább. E nélkül ugyanis humanizmusunkkal aligha jutunk túl a Szent Antal — egyébként tiszteletreméltó — perselyén. Mementó: a *demográfiai robbanások*.

Ám a másik értelemben is halott az emberiség fogalma.

A kitágult világegyetem, a kozmikus távlatok szempontjából. Az az emberiség, amely immár nem bizonyos abban, hogy ő isteni teremtmény (vagy csak egyik, mondjuk jóval nagyobb része bizonyos), másképp viselkedik s gondolkodik sok mindentről. Aki már nem hisz a feltámadásban, az *egyetlen* életben gondolkodik. Más célokra tör, felgyorsítja életét, vagy netán épp lelassítja. Tudván, hogy épp ez időben, ennyi idő alatt (és *soha máskor*) kell szembenéznie örömeivel, bánataival, feladataival és időtöltéseivel. Ám azt is tudjuk: ez az attitűd nem általános, mert a világ elegendes. Ez újabb konfrontációk forrása. Ezenkívül mind a *felgyorsítás* (intenzitás is), mind a *lelassítás* veszélyekkel is jár, járhat. Az egyik a „fejlettebb tudás” vagy „vélt tudás” érvével oly módon akarhat uralkodni, amely másokat *puszta szolgává* tesz. S melyik az a hataloméhes úr, aki *önként* lemond efféle terveiről bármiféle általános humanizmus nevében? Ha egy-kettő akad — „csodabogárnak” számít. Bolondként közöszítik ki, dilettánsként.

Másrészt az emberiség már abban sem egészen bizonyos, hogy ő az egyedüli *efféle* lény a világegyetemben. Nem tudhatja: élnek-e *emberformájú* lények s ha igen, akkor ezek *emberlényegű* lények is, netán *csak* a formájuk vagy *csak* a lényegük azonos? Esetleg *máslényegű*, de embert-meghaladó-lényegűek? Ebből is látjuk: mindent az emberhez viszonyítunk. „Centrikusan” gondolkodunk. Legyen az (áldatlan) Európa-centrizmus vagy (mindig felülvizsgálendő) antropocentrizmus stb. „Emberszabású” — ez a szó nemcsak központi helyet foglal el gondolkodásunkban, hanem egész emberi kultúránk körvonalait, *határainak költöztethetőségét, nyújthatóságát* is sejteti. Hogy más irány van-e eme antropomorfizmusnál számunkra s az gyümölcsöző-e — mind a mai napig vitatható. Hogy mi abban a haszon, az ösztönzőerő, etikai erőforrás számunkra, hogy „mi vagyunk a világ közepe” (tudniillik a föld átvitt, metafizikus értelemben mint az emberiség eleddig egyetlen lakóhelye) — az még tüzetesen megvizsgálható: a történelemszichológia, sőt *történelmi tudat pedagógiája* szemszögéből.

Az emberiség magánytudata, egyedülvalóság, egyedüllét tudata — *ontológiai magány* (tudat). Az tudniillik, hogy rajta kívül nincsenek más emberformájú-lényegű lények, csupán egyedül áll a többnyire (vagy egészen) élettelen világegyetem túlerejével szemben. A kozmikus túlerővel szemben egyszál kivont karddal, melynek markolata a hit, és pengéje az értelem. (Ám tudjuk: a penge mélyen benne van, beleágyazódik a markolatba. A hit és ráció közös eleme: az *intuición*.) Nos, eme on-

tológiai magányhelyzet, illetve a magányban való kételkedés (szkepszis) egyaránt megnehezíti a *XX. századi psziché helyzetét*. A kérdés: mi jobb, ha vannak az említett más lények, vagy ha nincsenek? A külső veszély kovácsol bennünket jobban össze vagy a magánytudat? S ez a külső (kozmosz) veszély, ha van, mennyire küzdhető le és miként: háborúval vagy békével? Ha vannak ilyen lények, lehetséges lesz-e az egyezményesség, a barátság stb. E kérdések persze főként azoknak problematikusak, akik már most univerzumban (és viszonylag tudományosan) gondolkodnak. Valószínűleg: némileg könnyebb a vallásosoknak, mint az ateistáknak. S a *többség* mindig a könnyebbet választja szívesen.

Másrészt: ez a magány vagy magányban való kétely az emberiséget mint *kozmosz kisebbséget*, vagy az élőlényt egyáltalán (állatot, növényt) mint kozmosz kisebbséget meghittebb összetartozásra figyelmezteti. Testvérségre, szövetségre. Am mindez nehezen elképzelhető a túlságosan nagy társadalmi ellentmondások világában. S itt újfent a társadalmi fejlődés, változások szükségéhez érünk vissza.

Mindebből világosan kitűnik, hogy a régi humanizmus néhol egészen halott, másutt nagybeteg, egyes helyeken pedig haldoklik. Ám sehol sem örvend a legjobb egészségnek.

Szóljunk most néhány szót a *megosztottságokról*.

Az „oszd meg és uralkodj” elvét inkább csak rosszalló értelemben szokás használni. Azt kell azonban mondanom: ez másra is vonatkozik, nem csupán valami — „machiavellista éca, tipp”. (Egyébiránt: megbecsülés jár a férfiúnak, kiről némi félreértéssel elnevezték ezt a viselkedést.)

Épp arról van szó, hogy az emberi létezés megszervezése folyamatában *lehetetlen* nem megosztani. Ezt a *világtörténelmi praxis* is igazolja. Hogy valami jobban működjék s ne legyen időnk, türelmünket meghaladó, szükségleteinkért ritmusához képest lassú vagy gyors, áttekinthetetlen halmazszerkezet stb. — kénytelenek vagyunk kisebb részekre felosztani. A létezésnek magának is van egy *egzisztenciális* (idő) *ritmusa*, bizonyos dolgokhoz való igazodás (például a napfelkeltével kezdjük a munkát, a szerelem inkább estére, éjszakára marad; télen mással foglalkozunk, mint nyáron stb.) A munkát is megosztottuk. A katonaságnál egy ezredet századokra, a századot szakaszokra, a szakaszokat rajokra osztják. A *felépítés (minden felépítés) megosztás* is. Ám ha valaki nem is akarta volna — a társadalom amúgy is osztályokból, rétegekből stb. tevődött össze: tehát megosztott. A hierarchikus szemlélet létezésünk tengelyében van. Mivel láttuk, hogy a virágnak részei vannak, kint más látszik, mint bevül, és láttuk saját „munkamegosztó” testrészeinket, szerveinket, levontuk a következtetést: ez általában mindenben így van. Valamiből — fontosabbakból, kevésbé fontosabbakból — felépül. Csak így juthattak el az *atom* filozófiai fogalmához is. Az *oszthatóság* felismerésével. Ehhez azonban az kellett, hogy az oszthatóságot az anyagi-szellemi világ mint látványt, mint érzékelhető, tapasztalható kínálja. A megosztottság tehát egyáltalán nem olyan fogalom vagy eszme volt, amelyet *különösebben* kellett volna követni, úzni, nem kellett csűrös-csavaros ész hozzá, hogy valaki is magáévá tegye. Mindebből következik, hogy a *divide et impera* jelszavának volna egy *pozitívabb* aspektusa is, amely körülbelül így hangzik a társadalomban, tudományban: *oszd meg és uralkodj a káoszban!* Ez egyszerre szervezési és ismeretelméleti kérdés. A részek különválasztásával megszünteted az egész zűrzavarát. Ha valami szétszórtságot látunk, követhetetlen nyüzsgést — csak ennyit tudunk mondani: tömeg, sokaság, halmaz stb. Ám ez édeskevés. Ha nem szegezzük szemünket a részekre, nem fedezzük fel az egészre is érvényesíthető törvényszerűségeket. Nos: ezekhez kapcsolódva: az emberiség maga az egyes ember vagy a csoportok, közösségek számára kaotikus fogalom, információval „szemmel” aligha átfogható, „befogható”. Ám ha magunkat, népünket megismerjük — úgy a más népekre, az emberiségre nézve is felfedezhetünk egy-egy érvényes igazságot. Még agyműködésünk is megosztott, ha valamelyik része gátlás alá kerül. *Önmagunkat megfigyelve, óhatatlanul másokat is megfigyelünk. Önmagunkat, egyéniségünket is megosztva — uraljuk önmagunkat.* S nem csupán azért,

mert bennünk is van a *másból*, mi sem vagyunk „tiszták”, hanem „vegyületek”, „elegyek” vagy „keverékek” (etnikumunkban éppúgy, mint kultúránkban s intelligenciánkban) — hanem azért is, mert bennünk is van a másokhoz viszonyított *egyszeriből*, a sajátosból, különbösből. Amit önmagunkról megtudunk, és amit ők önmagukról megtudtak, ezek olyan információk, amelyek *kölcsönösen* megerősítik egymást, de legalábbis egymásra utalnak, netán kizárják egymást, így viszont konfrontálhatók egy harmadik, negyedik stb. vizsgálatával, amíg végül kiderül, mi az, ami *valamennyiünkre* érvényes.

Miket találhatunk a nemzetek összehasonlított történelmében? Majdnem (tehát viszonylagos) azonosságokat, távolabbi hasonlóságokat, kontrasztokat és párhuzamosságokat. Talán nem csak ezeket, de mindenképpen alig többet, mint a költészet „széplolgikai” eszközei között.

Ha azt mondom, hogy a költői párhuzam egy eltávolodott vagy még közel nem ért — egybe nem tapadt — hasonlat (egy későbbi *lehetséges* hasonlat), akkor ebben benne van a *migráció* (a vándorlás) eszméje, mely a szellemben is megfigyelhető, nemcsak a történelemben. Illetve a szellemben is azért figyelhető meg, mert a történelemben is megfigyelhető. A migráció eszméjét viszont összefüggésbe kell hoznom sok egyébbel: mozgás és terjeszkedés, terjeszkedés és változatosság, permutációk, variációk, kombinációk stb. Az asszociációk elsodródásával mint pszichés tendenciával. Még ha édesanyánk egy szűkebb közösség is, de a szoptatós dajkánk minden bizonnyal az a világ, amelybe beleszülettünk s amely magában őrzi a régi világok minden tartós eredményét. Értékét vagy épp nem értékét. Öröklöttségeink és neveletésünk is így van egyidejű „munkamegosztásban”.

Mindebből világosan (számodra ez előtt is világosan) kitetszik, hogy a nemzet épp azért *áttekinthetőbb modell*, mert földrajzilag nézve — kisebb, mint a kontinensi stb., kisebb, mint a faji, kisebb, mint a nyelvcsaládi közösségek s egy világ-szervezettségénél, ha lenne majd (egészként) ilyen, is kisebb. S hogy eleve kisebbé született (tudniillik a nemzet) az egyben fő bizonyíték arra, hogy mindenféle integráció csakis egyidejű differenciálódással mehet végbe. Ahogyan — *Marxék* mély és igaz szavai szerint — minden társadalmi formáció „méhében” hordja a rákövetkezőt (s tegyük hozzá: atavisztikumokat is az előzőből) — ugyanúgy az *egység méhében hordja a változatosságot*. Csak akkor lehetne a változatosságot kikerülni, ha a világon eleddig semmi sem lett volna változatos: ha azonban a világegyetemben csak két virágmag már változatos volt — ebből következett az egészek is a változatossága. Ugyanez a helyzet nemcsak a gazdasági formációkkal, de például hitbeliekkel stb. (A katolicizmus a „méhében hordta” a protestantizmust stb.)

S ennek a hosszú fejtegetésnek végére érve — inga-lengésemben hadd térjek vissza a nyugvópontra. Hozzád és Hozzánk.

A Te és az én számomra mindig is világos volt tehát, hogy csakis a saját kultúránk, szellemi körünk „nyugvópontját” érintve lehetséges „ingázni”, „kiruccanni” az egyetemesbe. Csakis a *konkrét* szeretetéből az *egyetemes* szeretetébe. Ha a saját gyermekemet nem tanultam meg szeretni, a másét sem szerethetem igazán, nem óvhatom, mert nem tapasztaltam, mi a gyermek iránti szeretet. De hiszen az is gyermek, a másiké is, mondhatná valaki. Csakhogy, ha a másét „szeretem”, akkor tulajdonképpen nem egy gyermeket szeretek, hanem egy eszményi vágyképet: azt szerettem volna, ha az enyém is ilyen, vagy ilyen lenne. Ez pedig nem azonos azzal, hogy átélem a sajátom iránti felelősséget s így a más gyermekét is aggódom, szeretettel figyelem, hiszen tudom, mit jelent egy szülőnek a gyermeke sorsa. Hogy így átéljem a másik szülő féltését is. A magam tapasztalatán keresztül behelyezzem magam az ő helyzetébe. És ez a természetes. Márpedig, *ha a természetet kidobjuk az ajtón — bemászik az ablakon* — így régi a latin mondás (erre élesen villant rá Freud szeme is). És ez pedig sokkal rosszabb, mert *nem természetes út* ajtó helyett ablakon járni, mint a betörők. Biztos vagyok benne, hogy ha például a katolicizmus *lehetett* volna kicsit rugalmasabb, kevésbé dogmatikus annak idején — nem vezetnek *szkizmáig* a dolgok. A szakadások, törések csak rideg, nem hajló struktú-

rákban következhetnek be. Hajlékony, árnyalat és árnyalható, akklimatizálódni tudó, adaptálódásra is képes, *asszimiláló és disszimiláló egyensúllyal* rendelkező szervezetekben természetes *átfejlődések* történhetnek a *lényeg* megmaradásával, megtartásával. Ám a hatalomra sok szenvedés, várakozás után jutott egyház türelmetlen volt, „vasöklű”.

Miért mertem mindezt elmondani Neked? Mert tudom, Te most sem, mint eddig sem veszed ezt afféle „elcsapott-diáki filozofálásnak”, hiszen megértésed, tapintatod, vitázó szavad is mindig bátorítón-segítón mellettem állt. S amennyiben ezt mégis filozofálásnak lehetne hívni, úgy csakis *költőinek*, s a „menetközben filozófiájának”, melyben van ugyan két-három fix pont, leit motívum, ám esszéisztikus sebességgel változnia kell mégis: nem a lemaradni-nem-szabad pánikjával, nem is az élreugrás hiú szándékával, hanem azért, hogy megértsük a fejlődés, változás állandóit és változóit, behelyettesíthetőit és behelyettesíthetetlenjeit, s a *megértés által — megőrizzük magunkat*. Naiv „gondolatfestő” vagyok „hályogvágó”, semmi más.

Kinek mondtam volna el mindezt s azt, ami még ezután következik, ha nem épp Neked, aki Zámolyból s Pestről is megláttad országunk, hazánk minden megyéjét és szomszédainkat. S különösebb utazgatások nélkül is megláttad Európát, de a minden színű kontinenseket is. Aki a rigmusfaragót éppúgy érti s megérti mint Corsót s aki a népköltésben felfedezi a halhatatlanság magvaszórását. Aki különb vagy nem egy európainak vagy *kontinensközinek* mondott, bárhol is élő poétánál s esszéírónál. Kinek, ha nem Neked, aki — többek között — *az áldozat esztétikumát* is fölfedezted a magad számára. És kérdezzem meg most már azoktól is, akik orrhúzogatóssal vagy még rosszabbal nézték a Te nyughatatlanul is megnyugtató lényed cikázását, kérdezzem meg, hisz egyszer komolyabban is meg kell kérdezni és írásban:

Meg tudtad volna-e te írni azokat a pompás, nagylélegzetű esszéket, ha nem látsz tovább egy nemzet orránál? Soha! Ám soroljam tovább: ebben az olykor-olykor filozófiátlan költészetben, hol az ősködös látomást, az ortográfiai manírt, a tobzódó handabandát, cicomás ürességet vagy a komputerezált spekulációt nem ritkán hajlamosak összetéveszteni az eredetiséggel, a mélyértelemmel — Te ráérezted a gondolkodás *valóságára*. Hajszolt érzékenységed, a szellem remegő orrcimpája megérezte, ami később mélyen tudatosult: egy üres gödröt is „fel lehet öltöztetni”, csakhogy ezt nem díszítsenek, hanem álcának hívjuk, mely mögött csapda várja áldozatait. Ilyen a gondolattalan poézis! Te viszont megtaláltad az indulatok logikáját és a logika indulatát. Érveket találtál az érvtelenségben. Felismerted a pontosság emelkedettségét. A kristálytisztaság és a tisztesség költészetét.

(A tanulmány második részét következő számunkban közöljük.)